

Bij de herinneringen van Annie Adama van Scheltema

Anna Catharina Kleefstra werd geboren te Lemmer op 25 februari 1884. Zij verliet Friesland weliswaar, maar ging er haar leven lang prat op een Friese stijfkop te zijn. Haar middelbare opleiding kreeg zij aan de Brinio school te Hilversum, een school die haar vader had gesticht en leidde. Op drieëntwintigjarige leeftijd werd zij de secretaresse van de socialistische dichter C. S. Adama van Scheltema, met wie zij korte tijd later trouwde. Gedurende zes jaren reisde zij met haar man door Europa, een kunstreis van uitzonderlijke lengte. Zij vestigden zich tenslotte te Bergen (Noord-Holland), waar zij in kunstenaarskringen verkeerden. Met vele jongere socialistische intellectuelen gingen zij om. Haar man stierf plotseling in 1924 ten gevolge van een val van de trap in hun woning.

Na de crisis van 1929 was zij genoodzaakt naar werk om te zien, omdat het niet onaanzienlijke fortuin van haar man zeer sterk in waarde gedaald was. Hier beginnen haar memoires, die zij aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren op een band insprak.

Haar herinneringen dragen een sterk persoonlijk karakter. Zij vermeldt bij voorkeur slechts datgene wat men niet in de jaarverslagen van het Instituut terugvindt, ook vaak datgene wat haar bijzondere belangstelling had, of haar bijzondere sympathie. Zij vormen een ego-document par excellence. Men vindt er veel in over de oprichting van het Instituut, over het avontuurlijke bijeengaren der voornaamste collecties, die toen voor nu belachelijk lijkende prijzen te koop waren. Ook veel over de Tweede Wereldoorlog en zijn gevolgen voor het Instituut, alsook haar relaties met allerlei kopstukken van de sociaaldemokratie in Europa en met verschillende anarchisten. Over de dagelijkse gang van zaken op het Instituut, over haar medewerkers en Prof. Posthumus' opvolger Prof. Dr. A. J. C. Rüter, vrijwel niets, resp. niets. Dat is natuurlijk niet toevallig.

Dingen, waar zij geen vrede mee had, liet ze weg: zo moet men bijvoorbeeld wel bedenken, dat bij de beschrijving van haar activiteiten inzake de recuperatie van het in Polen verzeild geraakte instituutsmateriaal zij spreekt over episodes in 1948 en 1956. Dat zij intussen op bijna 69 jarige leeftijd per 31 december 1953 werd gepensioneerd wordt niet vermeld. Mensen, die nauw met haar samen hebben gewerkt op het IISG, vermelden steeds haar grote werkkraft en inzet voor het Instituut. Dat zij er op nu niet meer voorstelbare wijze de wind onder had is ook waar. Zij was een

persoonlijkheid, die als wijlen Bismarck, gemakkelijker zich liet gehoorzamen, dan dat zij zelf zich schikken kon naar anderen.

In de latere jaren na haar pensionering bleef zij de lotgevallen van het Instituut met aandacht volgen, hierbij geholpen door haar ijzersterke geheugen en tot het einde toe onverzwakt verstand.

Na een intermezzo werd mevrouw Adama opgevolgd door mevrouw M. Hunink, die op 1 juli 1956 bibliothecaresse werd. Laatstgenoemde hanteerde de bandrecorder bij het vastleggen der memoires. Mevrouw E. C. van Hellenberg Hubar typte ze uit.

Ter gelegenheid van haar 93e verjaardag vormde zich een comité, dat zich ten doel stelde haar op die dag haar herinneringen in gedrukte vorm te overhandigen. Van het comité maakten deel uit Prof. Mr. A. Pitlo, de heer J. R. Meulenhoff en de schrijver dezer inleiding. Dat het hun inderdaad gelukte hun plan te volvoeren was mogelijk door de medewerking van de heer Joop Zwart, erfgenaam van mevrouw Adama, die voor de druk zorg droeg. De hier volgende tekst is gelijk aan de originele druk. Een niet onaanzienlijk aantal fouten is echter verbeterd.

Van een notenapparaat werd afgezien. Men vindt in de jaarverslagen van het Instituut veel corresponderende gegevens.

Voorts kan de navolgende literatuur worden genoemd:

A. J. C. Rüter, 'Mrs. A. C. Adama van Scheltema-Kleefstra', *Bulletin of the International Institute of Social History Amsterdam*, volume IX. E. J. Brill, Leiden 1954 blz. 1-3.

A. J. C. Rüter, 'Prof. Mr. N. W. Posthumus'. *Ibidem*, vol. VIII, 1953, blz. 1-6.

International Institute of Social History Amsterdam. History and Activities. Van Gorcum, Assen 1968, 55 blz.

Rudolf Quast, *Zwischen Amsterdam und Bochum*, Sonderdruck Jahrbuch 1974 der Ruhr-Universität Bochum, 39 blz.

J. M. Welcker, 'Veertig jaar Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis 1935-1975', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, Nr. 3, december 1975, blz. 372-384.

Kort na haar 93e verjaardag, op 22 maart 1977, heeft mevrouw Adama een einde aan haar leven gemaakt. Zij was lichamelijk op en wilde sterven in haar eigen omgeving.

Zij werd boven op het duin in Westerveld begraven in het graf van haar man, dat na 53 jaar weer geopend werd. Er werd aan haar graf niet gesproken. Wel las de executrice-testamentair, mevrouw E. M. Kalsbeek-Schimmelpenninck van der Oije, een afscheidsbrief van haar voor. Zoals zij geleefd heeft, zo is mevrouw Adama ook gestorven. Zij laat een blijvende indruk na bij allen die haar gekend hebben en een Instituut, waarvoor zij mede de grondslag legde.

Herinneringen van de bibliothecaresse van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Om de geschiedenis van het ontstaan en de verdere belevenissen van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te vertellen, geloof ik dat het verstandig zou zijn iets vroeger terug te grijpen. Professor dr. N. W. Posthumus, die vanaf 1913 in Den Haag het Nederlands Economisch-Historisch Archief had opgebouwd, verzamelde daar behalve archieven, door aankopen en geschenken ook zo'n grote verzameling boeken en brochures, dat hij op het eind van de twintiger jaren de stad Amsterdam voorstelde, die bibliotheek daar onder te brengen. Het stadsbestuur ging daarop in, kocht twee oude grachtenhuisjes, Herengracht 218-220, en liet die tot bibliotheek verbouwen, zodat prof. Posthumus de Economisch-Historische Bibliotheek daar kon inrichten en op 1 januari 1932 kon openen. Dr. Jane de Jongh kreeg de economisch-historische afdeling onder haar beheer en hij vroeg mij de sociaal-historische afdeling op mij te nemen, omdat ik sedert 1905 lid van de SDAP was geweest en van dat onderwerp voldoende begrip had gekregen.

Door de crisis van 1929 was ik in financiële moeilijkheden gekomen en moest dus werk zoeken. Bibliotheekwerk trok mij het meeste aan en ik wendde mij daarom in 1930 met twee introductiebrieven tot de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, waar prof. dr. J. S. Theissen net bibliothecaris was geworden. Hij wilde geen volontair aanvaarden, maar wilde mij wel als medewerkster aannemen op voorwaarde, dat hij mij de opleiding tot assistent-bibliothecaresse zou geven. Hij had die opleiding in Groningen jarenlang geleid en hij bood mij aan mij elke dag een of twee uur privaates te geven. Dat was voor mij natuurlijk een heel bijzonder voorrecht, dat ik met grote dankbaarheid aanvaardde. Inderdaad gaf hij mij elke dag les en hij stuurde mij door alle afdelingen van de Universiteitsbibliotheek heen om mij de nodige kennis bij te brengen. Omdat in 1932 het driehonderdjarig bestaan van de Universiteit van Amsterdam zou worden gevierd en prof.

Deze tekst werd in 1977 in beperkte oplage uitgegeven door De Uitkijk in Amsterdam ter gelegenheid van de drieënnegentigste verjaardag van de schrijfster. De foto's zijn afkomstig van het IISG.

Theissen het gedenkboek daarvoor zou schrijven, droeg hij mij in de laatste acht maanden voor de druklegging op naar diverse archieven te gaan, om de gegevens van alle professoren, die sinds 1632 aan de Universiteit van Amsterdam verbonden waren geweest, op te sporen. Dat was voor mij een bijzonder interessant en leerzaam werk.

Door deze beide professoren is mijn hele leven veranderd. Ik ben prof. Theissen ontzaglijk dankbaar, dat hij mij de opleiding tot assistent-bibliothecaresse heeft willen geven, want daardoor kon ik het aanbod van prof. Posthumus aannemen. Het was hem echter niet mogelijk mij een behoorlijk salaris te geven en daardoor aanvaardde ik tegelijkertijd een tweede opdracht, namelijk als archivaris van de Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij (SDAP).

De sociaal-historische afdeling van de EHB was klein, bestond hoofdzakelijk uit de brochure-verzameling van M. Mendels, die door prof. Posthumus een jaar tevoren was aangekocht, verder de brochures op sociaal-historisch gebied, die hijzelf had verzameld en enkele vakbondsarchieven.

Als archivaris van de SDAP werd mij al spoedig gevraagd of ik de mogelijkheid zag in 1934 bij het veertigjarig bestaan van de partij een tentoonstelling op te bouwen. Ik wist daar toen nog niet veel op te antwoorden, want toen ik het oude archief in de Tesselschadestraat eens ging bekijken, bleek mij, dat het hoofdzakelijk bestond uit ingekomen brieven en enkele copie-boeken.

Ik vroeg prof. Posthumus, die zeer op de hoogte was van archiefwerk, wat hij mij zou raden, en ik kreeg te horen, dat ik maar eens uit een jaarverslag en een congresverslag alle substantieven moest onderstrepen. Ik begreep dat dat natuurlijk onzin was, maar door enkele jaarverslagen en congresverslagen zorgvuldig te bestuderen kreeg ik langzamerhand een begrip van de samenstelling van de partij, ik zag daaronder om zo te zeggen het geraamte en stelde dus een aantal punten op, waarmee ik meende dit archief te kunnen opbouwen. Met deze lijst ging ik weer naar Posthumus, die mij zei: 'Annie, nu ben je op de goede weg, want niemand kan je zeggen hoe een archief geordend moet worden, als je niet weet, waaruit het is samengesteld.' Ik begreep toen echter meteen dat ik over heel Nederland een onderzoek moest instellen of er nog oude historische stukken te vinden zouden zijn, want uit die wand van ingekomen brieven en enkele oude kranten zou ik nooit een tentoonstelling kunnen opbouwen. Door het bestuderen van die verslagen had ik een begrip gekregen, hoe ik misschien het archief zou kunnen inrichten, wanneer er werkelijk meer van het partijwezen zou zijn.

Ik begreep ook wat er miste, wat er niet aanwezig was, en dat bracht mij er toe na te gaan, hoe ik aan die ontbrekende stukken zou kunnen komen. Al spoedig ontdekte ik het aardige, dat de mensen vroeger aan huis vergaderden en dat de notulen en andere bijzondere stukken, die uit zo'n vergade-

Annie Adama van Scheltema-Kleefstra

ring voortkwamen, thuis in hun eigen schrijftafel bleven liggen. Als ze het nodig hadden, dan kwam het wel weer tevoorschijn. Daarom reisde ik alle kopstukken van de partij en vele afdelingen van de SDAP af en bij elkeen vond ik het een of ander, bij de oude W. H. Vliegen en bij F. M. Wibaut zelfs heel veel. Ik vond overal grote belangstelling, men zocht voor mij en hielp mij overal. En zo zag ik al heel gauw hoe de geschiedenis van de partij zich onder mijn handen vormde. Het was een buitengewoon interessante ervaring. Ik had in mijn leven nog nooit iets verzameld en ik werd toen een verwoed verzamelaar. Vliegen had voor zichzelf al een heel aardig archief verzameld, ook uit de tijd dat hij lid was geweest van de Sociaal Democratische Bond van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Hij bezat uit die tijd nog geschreven notulen van vergaderingen en congressen, alsook een grote verzameling brochures, die hij aan het SDAP-archief heeft afgestaan en die daardoor later in het instituut is geplaatst. Mede daardoor kreeg ik ook een overzicht van de tijd van Ferdinand Domela Nieuwenhuis van 1879 tot 1894.

Bij Henri Polak was het ook heel aardig, daar waren allerlei vergaderingen aan huis geweest, maar Henri Polak had het zo druk, dat hij er niet toe kon komen zijn eigen schrijftafel na te kijken en op een bepaald moment, na verscheidene aanvragen, zei hij mij: 'Annie, ja, kom alsjeblieft naar mijn huis en zoek mijn hele schrijftafel door, maar in godsnaam, laat alle liefdesbriefjes liggen, want daar heb je niets mee te maken.' Ik heb uit die schrijftafel van Henri Polak een hele massa uitermate interessante stukken tevoorschijn gehaald, ook notulen van vergaderingen, briefwisselingen, brochures, enz.

Het meeste vond ik bij Wibaut, speciaal over de oprichting van Het Volk. Het Volk zelf had maar één klein archiefstuk en verder niets. Ik ging dus naar Wibaut toe en hij zei: 'Annie Scheltema, ik heb op zolder een kist staan en die hele kist kan je krijgen.' Uit die kist kwam de gehele financiële en technische voorgeschiedenis van de krant tevoorschijn, de benoeming van de redactie, de inrichting van de drukkerij, brieven, eerste nummers, het weekblad *De Notenkraker* met de tekeningen van Albert Hahn, enz.

In die tijd heb ik de meeste belangrijke afdelingen van de SDAP bezocht en overal oud materiaal gevraagd en gekregen, zoals jaargangen van kranten, brochures, verkiezingspamfletten en andere bijzondere stukken, zodat ik een overzicht kon geven van het gehele veertigjarige bestaan van de SDAP. En op die manier kon ik dus werkelijk in 1934 een tentoonstelling opbouwen, die een overzicht gaf van de geschiedenis sinds 1894, te beginnen met de brief van de z.g. 'Twaalf Apostelen'.

Voor de feestelijkheid van het veertigjarig bestaan zou Friedrich Adler, de secretaris van de Socialistische Arbeiders-Internationale (S.A.I.), op zondagmiddag in het Concertgebouw spreken. Hij kwam op zaterdagmiddag aan en logeerde in hotel Americain. Prof. Posthumus had mij gevraagd

Adler de Economisch-Historische Bibliotheek te laten zien, omdat hij hoopte dat Adler zich voor de bibliotheek zou interesseren en misschien hier en daar ook nog wel iets zou willen afstaan. Om kwart voor vijf ging ik dus naar American, maar Adler telefoneerde. Later, toen ik bevriend raakte met Friedrich (Fritz) Adler en zijn vrouw Kathia, begreep ik, dat Adler altijd en heel lang telefoneerde. Ik wachtte in de hal van het hotel en eindelijk na drie kwartier kwam hij beneden. Ik bracht het verzoek van Posthumus over. Hij wou dolgraag de bibliotheek de volgende ochtend zien, maar hij wilde diezelfde avond nog de tentoonstelling bezichtigen. Ik vertelde hem, dat dat niet in de bedoeling lag, dat hij de volgende ochtend om half elf die tentoonstelling moest openen, maar hij was er niet van af te brengen, hij moest er nog diezelfde avond heen, omdat hij die dan in alle rust kon bekijken. Daarom belde ik E. Boekman op, die zich direct bereid verklaarde Adler 's avonds op de tentoonstelling te ontvangen en rond te leiden. Ik zelf ging er ook heen, Adler was bijzonder geïnteresseerd en wij hadden prettige gesprekken. Ik had afgesproken, dat ik hem de volgende ochtend om half tien zou afhalen om even de Economisch-Historische Bibliotheek te bezichtigen, maar toen ik in zijn hotel kwam telefoneerde Adler weer en kwam pas om tien over tien naar beneden. Ik zei dat het te laat was geworden om nog naar de EHB te gaan, hij wilde daar echter niet van horen, hij wilde nog eerst de Economisch-Historische Bibliotheek zien, liep verrukt langs de boekenplanken, haalde het ene boek na het andere er uit en was uitermate geïnteresseerd. In minder dan geen tijd was het over half elf.

Ik heb hem eenvoudig aan zijn jasje moeten trekken om eindelijk weg te gaan. Het gevolg was, dat wij om tien voor elf bij het gebouw van de Arbeiders-Jeugd-Centrale (AJC) arriveerden. De partijsecretaris Kees Woudenberg stond in de deur te wachten en was terecht kwaad. Maar zo was Adler nu eenmaal. 's Middags, in het Concertgebouw, hield hij een grote rede. Hij sprak daarbij vol lof over de tentoonstelling en hij gaf mij een pluim op mijn hoed door te zeggen, dat hij nog nooit zo'n mooie overzichtelijke socialistische tentoonstelling had gezien, wat voor mij natuurlijk wel bijzonder aardig was. Deze kennismaking met Adler was het begin van een lange vriendschap met hem en zijn vrouw.

In 1934 was er een congres van het Internationaal Verbond van Vakverenigingen (IVV) in Parijs. Ik was zo'n geïnteresseerd verzamelaar geworden, dat ik besloot mijn vakantie in Parijs te gaan doorbrengen en te proberen van de mensen daar iets los te krijgen. Ik ging dus naar het gebouw van het IVV en een van de eerste mensen die ik er zag, was weer Friedrich Adler. Maar hij kon mij daar niet helpen, en ik merkte al gauw, dat ik daar een ongewenst persoon was. Ze schoven mij af door te zeggen: 'Gaat u liever naar kamer zo en zoveel, u zult daar iemand vinden die u misschien zal interesseren.' Ik ging dus naar boven, klopte aan, en vond daar Boris

Nikolaevskij, in een stoffige kamer, rondom met planken, waarop alleen grote pakken lagen, die later bleken archieven van de Duitse Socialistische Partij te bevatten. Hij vertelde mij, dat hij met enkele anderen in 1932 het Marx-Engels archief en die Duitse partijarchieven uit Berlijn had gered. Het Marx-Engels archief was naar Kopenhagen gebracht en lag daar toen in een bank. De overige Duitse partijarchieven waren in pakken naar Parijs gebracht, met de bedoeling dat hij dat materiaal zou bewerken.

Ik vertelde hem iets over onze Economisch-Historische Bibliotheek en mijn sociaal-historische afdeling, waarin hij direct geïnteresseerd was. Hij zei: als jullie zulk een bibliotheek in Amsterdam hebt, dan moet je op het ogenblik proberen aan te kopen. Want bijvoorbeeld hier in Parijs ligt nu het archief van de 'Bund', dat was de Allgemeine Jüdische Arbeiterbund uit Polen, opgeslagen, welke archieven ik meen in 1882 naar Genève werden gebracht en in 1926 waren overgebracht naar Berlijn, vanwaar de mensen van de Bund weer hadden moeten vluchten. Ze waren toen in Parijs met pak en zak, maar hadden niet genoeg geld om door te reizen naar Amerika en wilden graag een deel van het archief verkopen. Nikolaevskij heeft mij met de eigenaren van dit archief in kennis gebracht, speciaal met F. Kursky. Ik heb een inhoudsopgave en een kaartsysteem gezien en kreeg de indruk, dat er zeer belangrijke stukken bij waren, die voor onze sociaal-historische afdeling van belang zouden zijn. Ik vroeg wat hun bedoeling was. Zij deelden mij mee, dat zij een aantal oorspronkelijke stukken en een groot aantal dubbeltallen zouden willen verkopen voor de som van f 8.000,—.

Ik reisde terug naar Amsterdam, enthousiast over deze vondst, en vertelde Posthumus ervan, die mijn enthousiasme deelde. Hij stond bekend als iemand, die gemakkelijk geld bij elkaar kon brengen, en ging dan ook direct aan het werk om dit te proberen. Maar 1934 was een der dieptepunten van de crisis. Wij hadden lijsten gemaakt van rijke joden, rijke socialisten, rijke Nederlanders, hij werkte een deel af en ik een ander deel, maar wij konden geen vijfhonderd gulden bij elkaar brengen. Dat was een enorme teleurstelling. Tot ik op een avond bij J. F. Ankersmit theedrinkend, hoorde van de Centrale Arbeiders Verzekerings- en Depositobank. Ankersmit zei mij: 'Annie, je moet naar Nehemia de Lieme. Ik ben overtuigd dat je daar hulp zult vinden.' Ik vertelde dat aan Posthumus. Hij had nog nooit gehoord van de 'Centrale', ik evenmin; Posthumus kende Nehemia de Lieme niet en ik evenmin. Hij heeft dus een onderhoud aangevraagd en ontving het verzoek op een bepaalde dag naar Scheveningen te komen, waar de Centrale zou vergaderen. Ik ging met Posthumus naar Scheveningen, hij plantte mij op een stoeltje om een kopje thee te drinken en ging alleen naar binnen. Een kwartiertje later kwam hij hups terug, zeggende: 'Nehemia de Lieme wil mijn verzoek een deel van het archief van de Bund aan te kopen in het bestuur brengen en over veertien dagen krijgen wij nader bericht.' Inderdaad na veertien dagen kreeg hij bericht, we gingen

weer samen naar Den Haag en hoorden dat het archief van de Bund aangekocht zou kunnen worden voor f 8000,—, maar bovendien deelde Nehemia de Lieme mee dat de Centrale wel meer zou kunnen doen en dat Posthumus maar met een voorstel moest komen.

Toen kwam plotseling Posthumus' droom naar boven. Hij had namelijk bij de aankoop van antiquarische boeken op de internationale markt in de twintiger jaren overal tegenover zich gevonden: David Rjazanov. Rjazanov kocht aan voor Moskou, en als het bijzonder duur was kon Rjazanov wèl kopen en Posthumus niet. Een groot land tegenover een particulier archief. Posthumus wist dus, dat er veel opgekocht werd door Rusland voor het Marx-Engels-Lenin-Instituut en dat dit materiaal dus voor West-Europa verloren ging. De grote gedachte, het grote ideaal van Posthumus was, om voor het Westen een Marx-Engels-Instituut, een internationaal instituut voor sociale geschiedenis, op te bouwen. Door de woorden van Nehemia de Lieme zag hij daar plotseling de mogelijkheid toe. Want wij wisten dat door het Hitler-regime in Duitsland allerlei mensen met bibliotheken in gevaar kwamen, dat wij dus de mogelijkheid zouden hebben om te kunnen kopen. Daardoor zouden wij de grondslag kunnen verkrijgen voor de opbouw van een grote bibliotheek en een groot archief.

Ik wil er hier graag op wijzen, dat voor mij Boris Nikolaevskij dus de stoot heeft gegeven tot de oprichting van ons instituut, door ons op de bibliotheek van de Bund in Parijs te wijzen.

Prof. Posthumus heeft deze gedachte aan Nehemia de Lieme voorgelegd en deze voelde daar veel voor. Posthumus wendde zich vervolgens tot de stad Amsterdam. Die stelde de voormalige meisjes-hbs, Keizersgracht 264, tot onze beschikking, een groot gebouw van twintig schoollokalen en zeven kleinere kamers. Het was natuurlijk erg uitgewoond, het moest voor een deel worden verbouwd en tot bibliotheek ingericht, welke verbouwing ongeveer een jaar heeft gekost. De Centrale gaf ons 45.000 gulden voor deze verbouwing en inrichting. Een jaar later was het vol nieuwe kasten, centrale verwarming, licht geschilderd, alles uitgebroken wat er niet in hoorde, gemeubileerd, zelfs van een kleine kluis voorzien, dus een geschikt gebouw geworden om het instituut te huisvesten.

In die tussentijd hadden wij al mededeling gekregen van verschillende mensen die graag archieven of bibliotheken wilden verkopen, zodat de noodzaak om iemand op reis te sturen al gauw aanwezig was. Maar de eerste gedachte van prof. Posthumus ging uit naar de verzameling van dr. Max Nettlau. Het curieuze was, dat Posthumus deze verzameling eigenlijk al had aangekocht voor het Nederlands Economisch-Historisch Archief in 1928, bij notariële akte. Maar Posthumus had zich toen zò haastig getoond Nettlau er toe te brengen om zo te zeggen reeds de volgende dag kisten uit Oostenrijk naar Nederland te verzenden, dat Nettlau een grote schrik kreeg, zijn contract verscheurde en dat in een enveloppe in Posthumus'

hotel bezorgde. Hoewel het contract in Wenen door een notaris was opge- maakt, wist Posthumus dat hij er niets tegen kon doen, want dan zou hij de anarchistische beweging van alle landen tegen zich in het harnas jagen. Nettleau was van de anarchisten *de* grote verzamelaar, *de* grote historicus. Het was van hem bekend, dat hij sedert de tachtiger jaren allereerst in Engeland verzameld had, dat hij de grootste verzameling bezat op het gebied van het anarchisme en dat die verzameling in allerlei plaatsen over de wereld verspreid opgeborgen was. Nettleau voelde zich waarschijnlijk wel enigszins schuldig en hij toonde dat door niets meer met prof. Posthumus te maken te willen hebben. Ik had vanuit de EHB enkele keren met hem gecorrespondeerd en zo werd mij in 1935 opgedragen naar Wenen te reizen om te zien of Nettleau te benaderen was.

Nu was er in 1935 al een jaar lang een soort totalitair bewind in Oostenrijk, zodat Nettleau zich daar waarschijnlijk niet meer veilig voelde en wel bereid zou zijn mij te ontvangen. Ik reisde er dus die zomer heen en vond hem in een klein armoedig kamertje, zonder elektriciteit, zonder verwarming, met een petroleumlamp op een wit-houten keukentafeltje, waaraan hij werkte. Nettleau had nog een mooie kop, maar hij zag er zeer verwaarloosd uit. Ik heb met hem zitten praten op dat kamertje, dagenlang. Ik kwam in de ochtend, tegen half elf, wij gingen om één uur samen eten, de ene keer betaalde hij, de volgende keer ik. Wij spraken over mijn kleine verzameling in de EHB, over het plan in Amsterdam een groot instituut voor sociale geschiedenis op te bouwen, omdat wegens de vervolging door het Hitler-regime nu de mogelijkheid bestond overal aan te kopen, wat betaald zou worden door de Centrale. Hij vertelde iets uit zijn leven en zo praatten wij voort tot ik na zes dagen zei: 'Ja, Herr Doktor, aber hier können Sie sich doch nicht mehr sicher fühlen.' 'Nee', antwoordde hij, 'dat is natuurlijk het geval, en ik denk er dus wel over een ander heenkomen te zoeken. Het liefst zou ik naar Spanje gaan maar daar zijn bezwaren.' Zo kwam ik er toe hem te vragen of hij dan niet zijn verzamelingen in dat nieuwe instituut zou willen onderbrengen. Hij antwoordde, dat hij daarvoor wel iets begon te voelen, maar dat hij zoveel bezwaren had. 'Dann schreiben Sie bitte alle Ihre Bedingungen auf, und dann können wir doch sehen, ob wir darüber einig werden können.' Hij vond dat een uitstekende gedachte en vroeg mij de volgende ochtend terug te komen.

Toen ik hem weer bezocht, had hij tien foliovenn volgeschreven. Hij verzocht mij die mee te nemen naar mijn hotelkamer en hem dan te vertellen wat ik er van dacht. In mijn hotel stelde ik een korte samenvatting op van de belangrijkste punten en belde Posthumus op. Die zei op alles: 'Accoord, accoord.' Ik ging dus weer naar Nettleau terug en vertelde hem, dat het mij mogelijk leek al deze voorwaarden te aanvaarden. Ik mocht de naam Posthumus niet noemen. Ik sprak dus alleen maar over een contract met de Centrale, die zijn verzameling aan zou kopen voor ons instituut.

Intussen had Nettlau er nog een elfde foliopagina bijgeschreven, waarin ook niets onaanvaardbaars voorkwam en hij vroeg mij dus naar Amsterdam terug te reizen en uit deze elf pagina's een contract samen te stellen. Maar ik dacht: 'Zodra ik in de trein zit, trekt hij zich terug,' dus ik belde prof. Posthumus weer op en stelde hem voor die elf pagina's als contract te beschouwen, want daar stonden al Nettlau's voorwaarden in. Posthumus vroeg mij op mijn kamer te wachten en een goed uur later kreeg ik de opdracht zelf te kopen. Ik ging dus in de avondschemering weer naar Nettlau terug en zei: 'Herr Doktor, Sie haben nun alles niedergeschrieben was Sie als Bedingungen für den Verkauf ihrer Sammlung sehen, weshalb sollten wir diese elf Seiten nicht als Kontrakt betrachten und beide unterzeichnen.'

Hij vond dat eigenlijk een prachtig voorstel. Hij stak zijn petroleumlamp aan en nam de vellen voor zich. Ik zag die oude grijze kop onder het licht van de lamp, en ik voelde geheel met hem mee, dat hij door de ondertekening van die pagina's zijn leven verkocht. Ik was diep onder de indruk, hij ondertekende elk vel eerst, daarna ik, en toen vroeg hij: 'Ga nu alsjeblieft dadelijk weg en kom dan morgen voor uw vertrek nog even bij mij langs.' Zo gebeurde het. Ik beloofde hem dat ik zo goed mogelijk voor alles zou zorgen en verliet hem, eenzaam en gedeprimeerd.

Intussen had ik vernomen, dat al zijn kisten door een van zijn vrienden in Zwitserland waren verzameld en naar de kelders van diens huis in Ascona waren gebracht. Ik telegrafeerde aan die vriend, dat ik een contract met Nettlau had afgesloten en of hij omgaand de verzending van de kisten naar Amsterdam zou willen verzorgen. Inderdaad gebeurde dat en zo ontvingen wij enige weken later 364 kisten, waarvan een twaalfstal dubbele kisten, zo groot dat ze nauwelijks te transporteren waren. Ons gehele benedenhuis op de Keizersgracht was daarmee gevuld en het uitpakken begon, voor een groot deel bij droog weer op de binnenplaats. Bij het uitpakken van deze kisten merkten wij pas, welk een rijkdom er te voorschijn kwam. Helaas bleek ook al gauw, dat van de oudste kisten, speciaal die welke in Engeland bewaard waren geweest, er enkele door vocht onherstelbare schade hadden geleden. Uit andere kisten kwam een grote massa verscheurde brieven te voorschijn, ook hele brieven zaten daartussen, kasboekjes enzovoort. Ik wist niet wat dat was, maar ik begreep dat het uit Engeland kwam en bij elkaar behoorde. Ik wist hoe zorgvuldig Nettlau was en ik schrok dus van deze chaos. Wat wij daarvan vonden, heb ik in één kist bij elkaar gebracht, en toen Nettlau in 1937 voor het eerst in Amsterdam kwam en ons instituut bezocht, kreeg ik de gelegenheid hem te vragen wat dat betekende.

Hijzelf was bij dit bezoek vol vreugde over zijn verzameling. Wij hadden die opgesteld in drie grote schoollokalen en noemden dat de 'Verzameling Nettlau'; deze naam stond op een van de deuren. Hij zag voor het eerst van zijn leven zijn hele verzameling opgesteld en voor een groot deel geordend.

Hij was zeer onder de indruk. Wij konden hem één van die lokalen geven om in te werken, daar stond een schrijftafel en een gemakkelijke stoel, ik had een grote kast vrijgemaakt voor zijn privé-werk en op deze wijze kon hij daar rustig aan die schrijftafel werken. De kist met de verscheurde brieven had ik in die kamer laten neerzetten en ik kreeg nu dus de gelegenheid hem te vragen wat dat eigenlijk betekende. Hij lachte en vertelde: 'In 1888 bin ich Mitglied geworden vom Bund der Socialist League in London.' Op een bepaalde dag kwam hij het kantoor binnen van de League en trof daar een nieuwe secretaris aan, die bezig was alle papieren en stukken van zijn voorganger te verscheuren. Nettleau schrok ervan, vroeg of hij al die stukken mocht hebben en ook het verdere dat nog niet verscheurd was en waarvoor de nieuwe secretaris geen belangstelling had en zo kon hij dus al die brieven en andere documenten, negenenveertig jaar later, weer in zijn kisten terugvinden. Nettleau zelf heeft er maanden aan besteed de passende delen van de brieven bij elkaar te zoeken, het was een legpuzzle. Later werd er door anderen aan meegewerkt en werd alles zorgvuldig geplakt. Maar in ieder geval is dit de oorzaak, dat ons instituut het oudste deel van het archief van de Socialist League bezit en dat er nu Engelsen naar Amsterdam komen om daarin te werken. Er is nu een inventaris aanwezig. Nettleau heeft in 1937 enige maanden lang in Amsterdam gewerkt, ik moet zeggen met heel veel plezier gewerkt. Hij kwam in 1938 weer terug, ook voor enige maanden, maar in die tijd viel helaas de dag waarop Hitler met zijn troepen in Wenen binnentrok, nadat hij besloten had tot de Anschluss (11 maart 1938). Nettleau zelf kon daardoor niet meer terug en bleef toen dus definitief in Nederland.

Inmiddels had ik in Zürich dr. Fritz Brupbacher en zijn vrouw leren kennen; dr. Brupbacher, een oude anarchist, had mij al heel veel afgestaan, o.a. de correspondentie met zijn eerste vrouw, een Russin, die als arts in Rusland werkte en hem schreef over haar ervaring en over de toestand in Rusland. Deze correspondentie loopt van ca. 1897-1914. Hij gaf mij ook een groot aantal brieven van James Guillaume, Erich Mühsam en vele anderen.

Hij was een van de beste vrienden van Nettleau en had er ook voor gezorgd, dat Nettleau, die zijn kapitaaltje in de eerste wereldoorlog verloren had, van vier Zwitserse vrienden een jaargeld ontving. Voorjaar 1936 was ik in Zürich en telefoneerde met Brupbacher, die mij vroeg bij hem te komen eten. Zijn vrouw was op dat moment in Parijs, maar Nettleau logeerde bij hem, en ik zou dus Nettleau voor het eerst weerzien na afscheid van hem te hebben genomen in Wenen. Toen Brupbacher 's avonds de deur voor mij opende, fluisterde hij mij toe: 'Sprechen Sie um Gotteswillen nicht über das Institut, er ist wütend.' Hij had geen gelegenheid om mij te vertellen, waarom Nettleau woedend was. Maar toen ik binnenkwam, zag ik een zeer bleke en stijve Nettleau. Aan tafel was het buitengewoon moeilijk. Brup-

bacher – die aan tafel altijd als een romein op een divan lag – aan de ene kant, Nettlau daartegenover en ik aan de smalle kant van de tafel tussen hen in. Wij waren alle drie geïnteresseerd in sociale geschiedenis en het instituut, maar ik mocht daar niet over spreken. Ik zocht krampachtig naar neutrale onderwerpen. Plotseling zei Brupbacher: 'Frau van Scheltema, ich habe noch sehr interessante Briefe für Sie gefunden. Kommen Sie bitte morgen vormittag um sie abzuholen.' Plotseling riep dr. Nettlau opgewonden: 'Herr Doktor, wir wollten doch von solchen Sachen nicht reden.' Brupbacher zei heel rustig: 'Herr Doktor, ich glaube es wäre gut wenn Sie ein Glas Wasser trinken würden.' Nettlau deed dat gehoorzaam, het incident was voorbij, maar ik zat daar moeilijk en niet begrijpend. Toen ik na het eten met Brupbacher buitenkwam en hem om opheldering vroeg, zei hij: 'Aber verstehen Sie denn nicht, Sie haben seine Tochter geheiratet, er ist furchtbar eifersüchtig. Er hasst Sie.' Dat was inderdaad moeilijk. Ik heb met dr. Nettlau de volgende ochtend nog een kopje koffie gedronken, maar hij was hopeloos stijfjes en ik gaf het dus op. Het curieuze daarbij was voor mij, dat die twee zeer warme vrienden, die een vriendschap van meer dan dertig jaar achter zich hadden, elkaar nog altijd Herr Doktor noemden. Teruggekeerd in Amsterdam, gaf ik de correspondentie met Nettlau op, want ik begreep, dat ik geen goed kon doen. Daarom was ik bijzonder getroffen toen Nettlau mij eind 1936 een lange brief stuurde en mij smeekte naar Spanje te gaan om de bibliotheek van zijn vriend Federico Urales (pseudoniem van Juan Montseny) te redden. Want alleen ik zou dat kunnen doen. Na enig beraad vond prof. Posthumus het beter Arthur Lehning naar Spanje te sturen. Deze verzond zeer belangrijke oude Spaanse periodieken naar Nederland, die zich vandaag nog in het Instituut bevinden, maar de rest van de bibliotheek bleef in Barcelona en ging helaas geheel verloren. Met Nettlau had ik daardoor weer een vriendschappelijke verhouding en toen hij in 1937 voor het eerst naar Amsterdam kwam, kon ik hem dus veel helpen.

Door Nettlau en Brupbacher kreeg ik ook verbinding met vele anderen in Zwitserland, zo met Bertoni, mevrouw B. Gross en enige anderen. Allen vond ik bereid mij veel te geven; voor mij was de kennismaking met L. Bertoni bijzonder interessant. Hij was een prachtig voorbeeld van de idealistische letterzetter en drukker. Hij schreef grotendeels zijn eigen krant, zette, corrigeerde, drukte en verzond alles zelf. De krant werd gedrukt in het Italiaans en het Frans (*Il Risveglio - Le Réveil*). Het gebeurde alles in zijn eigen woning en het zag er toch overal bijzonder ordelijk en zindelijk uit. Ik vond het prachtig en had groot respect voor hem. Bertoni stond aan het instituut al zijn kranten volledig af en zond ons bovendien een collectie brieven, o.a. van Errico Malatesta, alsook vele brochures.

De maanden in 1937, toen Nettlau in Amsterdam werkte, vond hij bijzonder prettig. Daarom kwam hij begin 1938 weer terug. In die tijd viel de

Anschluss van Oostenrijk bij Duitsland en het binnentrekken van de Duitse troepen in Wenen. Nettleau kon daardoor niet terug. Wij wisten, dat er zich in zijn kamer in Wenen nog zeer belangrijke stukken bevonden, o.a. de manuscripten van Michael Bakoenin, die Nettleau bezat. Daarom stelde ik Posthumus voor, mij naar Wenen te laten gaan om te proberen, dit alles er nog uit te krijgen.

Ik kwam op een vrijdagavond op het vliegveld bij Wenen aan, dat vol met hakenkruisvlaggen hing. Het was een ellendige belevenis. Ik wist, dat vele van mijn Weense vrienden nog niet gevlucht waren. Allereerst ging ik naar de expediteur met wie wij altijd samenwerkten, met het verzoek er voor te zorgen dat er zaterdagochtend vroeg een tiental kisten in Nettleaus woning aanwezig zouden zijn. Zaterdagochtend om kwart over acht stapte ik uit mijn hotel aan de Ring en zag de Duitse troepen binnentrekken. Het was voor mij de eerste kennismaking met deze volmaakte oorlogsmachine. Drie tanks reden naast elkaar en men kon een lijntje langs hun wielen trekken. De mannen daar boven op waren van hetzelfde metaal als de machines onder hen. Harde metalen gezichten. Er stond een dunne lijn toeschouwers, er werd weinig gejuicht. Op een honderd meter afstand van mij riep iemand iets en werd neergeschoten.

Ik ging met een zwaar hart aan het werk. Een voordeel was, dat Nettleau door zijn armelijke behuizing geen kisten bezat en al zijn bezittingen in pakjes tegen de muur had opgestapeld. De kisten waren er en ik begon dus dadelijk enige van die pakjes uit te pakken, te ordenen en in een kist onder te brengen. Daarbij spreidde ik alle neutrale kranten die ik toevallig tegenkwam om mij heen. Ik had gelukkig ervaring, want om half elf kwam de politie. Ik had mij gemeld bij de conciërge beneden, die mij wel eerder had gezien en wist, dat er ieder jaar na 1935 enkele kisten naar Amsterdam waren verzonden. Ik had haar dus medegedeeld, dat ik nu de rest van ons eigendom kwam halen. Ik gebruikte expres dat woord eigendom, maar blijkbaar had zij dadelijk de politie gewaarschuwd. En ik moest toen alles verklaren. Het was gelukkig een Oostenrijker. Ik vertelde hem van de 'geschiedkundige' collectie, die ons instituut in Amsterdam in 1935 had aangekocht en dat ik er nu toevallig was om de kleine rest te verzenden. Een half uur sprak ik met hem, waarna hij gelukkig weer verdween, na mijn klaargelegde, neutrale kranten zorgvuldig te hebben doorgekeken.

In die week kreeg ik nog tweemaal politie-bezoek, maar het liep goed af. Toch begreep ik op die zaterdag, dat ik allereerst de manuskripten van Bakoenin in veiligheid moest brengen. Want ik was bang, dat er iemand met meer verstand zou komen om die pakken te openen. Nettleau had mij precies uitgelegd, hoe die pakken Bakoenin er uit zagen en ik vond ze dan ook dadelijk, twee vrij grote zware pakken. Mijn enige mogelijkheid was het Nederlandse gezantschap en ik stevende daar dan ook heen, maar helaas, niemand was aanwezig. Het gezantschap was op zaterdag gesloten.

Prof. dr. N. W. Posthumus

Toevallig had ik kennis gemaakt met de correspondent van het Algemeen Handelsblad in Wenen, ik had hem vrijdagavond opgezocht, hem van mijn missie verteld en hij toonde zich zeer geïnteresseerd. Dat was dus mijn tweede mogelijkheid. Een taxi was niet te krijgen en als men weet, dat een persoon met pakken onder de arm op straat wantrouwig bekeken wordt in zulke tijden, is het te begrijpen, dat ik mij met die twee zware pakken niet prettig voelde. Met een tram en te voet bereikte ik het huis van de correspondent. Vlak voor dat gebouw stond een politieagent, maar ik kwam er veilig langs en meldde mij bij de conciërge. Helaas was ook deze kennis uitgegaan, ik wachtte drie uur lang tevergeefs, schreef toen op mijn pakken het verzoek om ze voor mij te bewaren tot maandagochtend en dat ik ze dan vroeg weer zou komen afhalen. Ik begreep dat mijn hotel, dat vol zat met Duitse officieren, de allerslechtste plaats was om deze kostbare pakken onder te brengen.

Toen ik mij maandagochtend weer meldde, bleek deze correspondent woedend op mij te zijn. Ik legde hem uit dat het ging om Nederlands bezit, de kostbare manuscripten van Bakoenin, waarover ik hem had verteld. Maar hij bleef woedend en tot vandaag begrijp ik niet wat dat voor gevaar voor hem had kunnen opleveren. Het was Nederlands eigendom. Enfin, die maandagochtend belandden deze manuscripten in de safe van ons gezantschap. Ik werkte verder, vulde veertien kisten, spijkerde telkens een kist dicht zodra hij vol was om niet al te gemakkelijk een inzicht te geven en ik bezocht in die dagen enkele keren onze gezant, de heer R. C. T. Roosmale Nepveu.

Ik vertelde hem van de verzamelingen van Nettlau en hij bleek zeer geïnteresseerd. Elke dag ging prof. Posthumus naar onze regering in Den Haag om gedaan te krijgen, dat de kisten als regeringsgoed verzonden konden worden, echter zonder enig resultaat. In Den Haag was men bang. Na vijf dagen, toen ik de gezant weer bezocht en hem vertelde van Posthumus' vergeefse pogingen, zei hij mij plotseling: 'Mevrouw Scheltema, ik moet hier binnenkort weg. Want nu Duitsland en Oostenrijk één zijn geworden, is de gezant in Berlijn ook hier gemachtigd. Ik ga naar Hongarije. Hoe zou u het vinden als mijn laatste goede daad in Oostenrijk zou zijn om u te helpen?' Ik had hem wel kunnen omhelzen van vreugde. Ik pakte deze toezegging dadelijk aan om hem te vragen, of ik misschien dan ook nog boeken naar het gezantschap zou mogen brengen, om ook die te redden. Ik dacht nl. aan de bibliotheek van Robert Danneberg, die al in een concentratiekamp in Duitsland zat en daar later omgekomen is. Zijn vrouw was nog in Wenen en wou graag de socialistica kwijt. Ik sjouwde dus met een dienstmeisje een keer of vijftig heen en weer van het huis van Danneberg naar het gezantschap. Het meisje en ik hadden telkens in markttasjes een tiental boeken elk en zo kon ik het grootste deel van Dannebergs rode literatuur overbrengen. Onder de trap bevond zich een lege ruimte. Daar

stapelden wij die boeken op. Toen de gezant op een bepaalde dag naar beneden kwam en ons bezig zag, vroeg hij: 'Wat doet u daar in godsnaam, mevrouw Scheltema.' Ik zei hem: 'Excellentie wij redden een bibliotheek,' en hij lachte. Hij zei: 'Gaat u maar uw gang.' Het instituut is wel zeer bijzondere dank verschuldigd aan de toenmalige gezant in Wenen.

Omdat alle vliegtuigen naar het Westen voor weken uitverkocht waren, reisde ik terug met de Oriëntexpres, waar ik de laatste slaapwagenplaats kreeg. Ik had dit in orde laten brengen door de directie van mijn hotel. Ik reisde op een diplomatiek paspoort, zodat ik het aandurfde, de Bakoeninmanuscripten mee te nemen in een verzegelde koffer en tevens met een verzegeld pakket dat de ambassadeur mij had meegegeven voor de Nederlandse regering. Op deze reis deed zich nog een klein incident voor. Midden in Duitsland, in de buurt van Neurenberg, 's nachts om een uur of drie hoorde ik plotseling in de gang: 'Pass- und Devisenkontrolle.' Ook mijn deur ging open en mijn beide passen werden meegenomen. Mijn bagage werd nauwkeurig gecontroleerd. Na een kwartier had ik mijn passen nog niet terug en ik ging op zoek. Verderop in een coupé vond ik de twee Duitsers met de slaapwagenbegeleider. Ik vroeg om mijn passen en kreeg ze terug. De volgende ochtend bij de Nederlandse grens vroeg ik aan de slaapwagenman wat dat te beduiden had gehad. Ja, zei hij, dat is mij nog nooit gebeurd en ik geloof niet, dat ze het recht daartoe hadden, want dit is een internationale trein. 'Aber sie suchten eine Dame aus Wien und Sie waren die einzige.' Ik begreep toen dat de politie mij gezocht had in mijn hotel in Wenen en daar gehoord had, dat ik met de Oriëntexpres was vertrokken.

Maar ik was blij weer in Nederland terug te zijn. Mijn diplomatieke paspoort had mij dus goed beschermd. En alle kisten uit Wenen kwamen naar Amsterdam als regeringsgoed. Nettlau was blij, dat alles gered was. Een volgend avontuur was de redding van de nalatenschap van Gustav Landauer. Zijn schoonzoon had na de dood van Landauer in 1919 alles verzameld, om zijn vrouw te laten zien welk een buitengewoon strijder haar vader was geweest. Hij kwam in 1937 naar Amsterdam om te vragen, of ons instituut deze verzameling zou willen redden. Nadat in 1938 een decreet in Duitsland was afgekondigd dat elke zolder met drie centimeter zand bedekt moest worden, kwam hij weer om te zeggen dat wij haast moesten maken. Als jood kon hij geen pakken uit zijn woning wegbrengen en alles moest van de zolder af. Hij was bang, dat zijn burens hem zouden aangeven. Daarom reisde ik de volgende dag daarheen om alles in te pakken en zelf alles te verzenden naar onze expediteur in Berlijn. Door diens bemiddeling hadden wij na 1934 alles veilig kunnen verzenden en dus leek ons dat ook nu weer de veiligste weg. In Duitsland zelf kon men alles verzenden, zonder dat iets werd opengemaakt.

Ik kwam dus op een oktoberdag om een uur of vijf in Karlsruhe aan en met

de schoonzoon van Landauer pakte ik die avond alles in enkele kisten en koffers. Daarbij kwam hij met een doos te voorschijn, met voor hem onbekende stukken. En ik ontdekte al gauw, dat dit de nalatenschap was van Joseph Peukert, voor wie Nettlau zich juist in die tijd bijzonder interesseerde. In de jaren tachtig bevonden zich in Londen twee anarchistische groepen, die beide van tijd tot tijd iemand door België naar de Duitse grens zonden, om vandaar vlugschriften Duitsland binnen te smokkelen. Op een goede dag ging Peukert weer voor de ene groep en een andere man werd gezonden door de groep van John Most. Deze laatste werd bij de Duitse grens gepakt, gevangen genomen en is na enige jaren in de gevangenis gestorven. Peukert werd beschuldigd hem verraden te hebben. Hij verdedigde zich, zei dat hij dat niet gedaan had en nergens van af wist, maar men geloofde hem niet en hij kon niet langer in Londen blijven. Hij week uit naar Amerika, waar hij in 1910 is gestorven. Zijn vrouw ging toen met zijn nagelaten papieren naar Landauer om te bewijzen dat haar man onschuldig was geweest. Landauer kwam tot de conclusie dat zij gelijk had en gaf toen een boek uit 'Der Fall Peukert'. En deze stukken vond ik toen dus ruim dertig jaar later in die doos, een buitengewoon interessante vondst. En ik begreep hoe gelukkig Nettlau zou zijn met dit dossier.

De volgende dag zou ik met de schoonzoon van Landauer bij zijn vader en moeder gaan middageten. Terwijl ik mij wat opriste hoorde ik een luide ruzie in de eetkamer en toen ik daar binnenkwam, wendden de oude mensen zich tot mij, zeggend dat die kisten toch onmogelijk naar Berlijn konden worden gezonden. Ze zouden zeker onderweg opengemaakt worden en ik moest ze zelf maar meenemen. Ik zag mijzelf al aan de Duitse grens in de bagagewagen met dat bezwarende materiaal en ik bracht hen dus aan het verstand dat dat onmogelijk was. Goede raad was duur. Zij konden zich niet verenigen met de verzending naar Berlijn, hoewel dat zeker veilig was geweest. Maar ik vond het toch wel heel erg jammer, dat alles verloren te laten gaan. Daarom besloot ik een flinke handkoffer erbij te kopen, die te vullen met de brieven en het verdere belangrijkste materiaal, waaronder alle bijzonderheden over de Putsch in München in 1919, zoals valse paspoorten, insignes, verordeningen enz., alle correspondentie uit die tijd en natuurlijk de doos met Peukerts nagelaten documenten. Ik had anderhalf valies vol met dit bezwarende materiaal en ik liet eigenlijk alleen de manuscripten van Landauers boeken en jaargangen van zijn tijdschriften achter, omdat dit gedrukte materiaal toch reeds in het Instituut aanwezig was. Toen besloot ik daarmee 's middags om ongeveer vijf uur in dezelfde trein te stappen als de vorige dag en door te reizen naar Bazel, in de hoop dat niemand zou ontdekken dat ik niet regelrecht uit Amsterdam kwam. Mijn gastheer stond erop mij naar de trein te brengen, wat niet erg verstandig was. Toen hij de zwaarste koffer in het net wilde zetten, kon hij hem niet optillen. Een ander uit de coupé hielp hem en vroeg: 'Ja, was

haben Sie denn drin, Steine?' Ik antwoordde lachend, dat viel zo uit mijn mond: 'Nein, nur Leinen.' Maar ik voelde mij niet prettig. Wij namen afscheid van elkaar, en ik heb hem nooit meer teruggezien. Zijn vrouw was al in de Verenigde Staten, ik meen dat hij daar ook aangekomen is. Maar zijn ouders? Ik vrees het ergste. In de trein zat ik met grote zorgen. Meer naar het zuiden werd mijn coupé leeg. De Duitsers moesten in die tijd RM. 1.000,— aan de grens achterlaten, dus weinigen gingen naar het buitenland. En een uur voor Bazel zat ik dan ook heel alleen in mijn wagon, hoe langer hoe zenuwachtiger. Wat zou er op het Badische Bahnhof gebeuren? Ik vreesde het ergste. Onze trein gleed slecht verlicht het slecht verlichte station binnen. Men spaarde in die tijd gelukkig elektriciteit. Ik zat in mijn hoekje in elkaar gedoken als een oud, vermoeid vrouwtje en ja, daar kwam de douane. Ik had drie handkoffers, één loodzwaar, één half vol met papieren en verder met kleren en dan een toiletkoffertje. 'Guten Abend, Pass bitte. Woher kommen Sie?' 'Amsterdam.' 'Wohin fahren Sie?' 'Zürich.' 'Wozu?' 'Ich fahre in Ferien.' 'Wie lange bleiben Sie dort?' 'Etwa drei Wochen.' 'Was haben Sie?' 'Kleider.' 'Nur Kleider?' 'Ja natürlich. Nur Kleider. Wollen Sie sie sehen?' Hij keek naar mijn handkoffers, ik ook en na enige benauwende seconden, zei hij: 'Na, lassen Sie nur.' En hij vertrok. Ik kan mijn gevoelens van toen niet beschrijven. Maar wij stonden nog twintig minuten op het Badische Bahnhof, ik in angst dat de Zwitsers zouden komen vóór wij het station uit reden en toen de trein zich eindelijk weer in beweging zette, viel ik bijna flauw.

Ik ging in Bazel naar het eerste beste hotel en was volkomen op. Vanuit mijn bed belde ik Karlsruhe op om, zoals afgesproken, te zeggen, dat Maria aan het station was geweest om mij af te halen en dat zij er goed uitzag. Ik telefoneerde ook met Paul Kampffmeyer, die in Zürich was. Wij hadden een afspraak gemaakt elkaar daar te ontmoeten, maar ik kon niet meer de kracht opbrengen naar Zürich te gaan, en hij kwam daarom de volgende ochtend naar Bazel. Hij was buitengewoon geïnteresseerd in de Peukert-papieren, en hij bekeek alles met de grootste vreugde. Diezelfde dag reisde ik naar Brussel naar de Adlers. Ook Fritz was over de Peukert-Nachlass bijzonder gelukkig, en toen ik in Amsterdam terug was, kuste Nettlau mijn handen. Ik werd wel beloond!

In 1938 kreeg het instituut van een groep Russische sociaal-revolutionairen in Praag het verzoek hun bibliotheek en archief naar Amsterdam te halen. Tsjechoslowakije bevond zich in een moeilijk parket door de Anschluss van Oostenrijk. Sedert september 1938 stond het land onder Duits politietoezicht en men was er van overtuigd, dat de inlijving bij Duitsland niet lang op zich zou laten wachten. De Russische sociaal-revolutionairen hadden veel van hun archieven weten te redden en een groot deel aan de staat Tsjechoslowakije afgestaan, zodat zich daar reeds sinds verscheidene jaren een rijke mogelijkheid tot studie bevond. Maar er was nog een andere, veel

kleinere groep, onder leiding o.a. van Victor Chernov. Deze groep bezat nog haar eigen bibliotheek en een eigen archief, die zij naar Amsterdam wensten over te brengen. Ik was sinds 1934 verscheidene keren in Praag en Brno geweest, had er reeds allerlei verzameld en vele vrienden gemaakt. Zo kwam ik dan, in december 1938 weer – onder drukkende omstandigheden. Alle politieke groepen voelden zich in gevaar en waren bereid de geschillen op zij te zetten om samen te werken en om te proberen nog iets te redden. Zo maakte ik daar in die decembermaand de oprichting van een Eenheidspartij mee van alle links georiënteerde groepen, die natuurlijk ook ten dode was opgeschreven. Ook de Russische groep sociaal-revolutionairen was somber gestemd, zij moesten zo spoedig mogelijk weg en wilden trachten naar Amerika te ontkomen. Er werd een vergadering van hun bestuur belegd om met mij te bespreken, hoe hun bibliotheek het best verstuurd kon worden. Maar daar kreeg ik allereerst te horen, dat hun archivaris bang was geworden, toen hij hoorde, dat het bestuur van plan was de archieven naar Amsterdam te verzenden. Hij was met alle archiefkisten naar Belgrado gevlucht, waar zich een andere groep sociaal-revolutionairen bevond. Zij hadden nog getracht de kisten voor de grens met Joegoslavië tegen te houden maar zonder resultaat. Zij bezaten dus alleen de bibliotheek van hun groep. Deze bestond uit ongeveer 200 kleine kisten. De enige mogelijkheid van verzending uit Praag was natuurlijk over Duitsland. Zij vroegen mij naar Belgrado te reizen en te proberen hun archief daar te redden. Die week in Praag heb ik besteed om allerlei mensen te bezoeken en omdat iedereen overtuigd was van de hopeloze toestand, kon ik van elke groep krijgen wat ik maar wilde. Zo was er de bibliotheek van de Duitstalige socialistische kamerfractie, zo waren er kisten met archief van de Tsjechische Socialistische Partij. En alle meer of minder linkse groepen waren bereid jaargangen van kranten en anderszins af te staan.

Maar om het archief van de sociaal-revolutionairen te verkrijgen, moest ik naar Belgrado reizen. Ik bleef eerst twee dagen in Wenen, waar ik nog enkele oude bekenden aantrof. Wenen was een sombere, dode stad geworden in die acht maanden na de Anschluss. Verder bleef ik een dag of vijf in Boedapest, waar ik in de eerste plaats onze vroegere Weense gezant bezocht, die mij zozeer geholpen had, om hem te vertellen, dat alles in Nederland in de beste orde was aangekomen. In Boedapest werd ik rondgeleid door Anna Kéthly, toen nog afgevaardigde. Zij bracht mij o.a. op een avond in een vakbondsgebouw, waar de joodse leden samschoolden, omdat zij bang waren uit hun huizen weggehaald te worden. Onzegbaar triest. En verder reisde ik met de Oriëntexpres naar Belgrado. Ik had een van de twee grote hotels telegrafisch verzocht voor mij een kamer te reserveren. In Belgrado aangekomen zag ik vanuit een taxi op een muur toevallig een grote reclame van Philips. De hal van het hotel stond vol SS-officieren, later bleek mij, dat die al overal op de Balkan aanwezig

waren. Er was een reiziger met mij binnengekomen. Ik stond achter hem en hoorde hoe hij door de receptie werd uitgevraagd, van waar hij kwam, wat hij kwam doen, wie hij in Belgrado kende, hoe lang hij zou blijven enzovoort. Ik hoorde al die vragen aan en dacht: ik ken hier niemand, ik kan toch niet zeggen, dat ik wil proberen een Russisch archief te redden. Plotseling zag ik achter de man, die op zo scherpe wijze ondervroeg, een telefoon aan de wand en toen ik eindelijk na zeven of acht minuten aan de beurt kwam, zei ik, voor hij iets uit kon brengen: 'Ich möchte telefonieren, ist hier eine Abteilung von Philips?' 'Ja sicher,' zei hij. 'Dann bitte verbinden Sie mich.' Ik kreeg een telefoniste, vroeg haar of zij Duits sprak, – ja – of de directeur een Duitser of een Nederlander was – Een Hollander antwoordde zij – of zij hem dan wou zeggen, dat mevrouw Adama van Scheltema, de weduwe van de dichter aan de telefoon was. In zo'n geval was de naam van mijn man zonder enig gevaar. Ik kreeg de directeur, – vroeg hem of hij dat hotel kende – dat men zo ondervraagd werd, dat ik zeker op niets kon antwoorden en hij zei mij dadelijk: 'Oh, geeft u mij de receptie maar, want wij brengen onze bezoekers altijd in dat hotel onder.' Met een gevoel van triomf zei ik tot de man achter het loket 'bitte' en gaf hem de telefoon. Hij stelde geen enkele vraag, ik kreeg mijn kamer en ben niet lastig gevallen. Ik heb deze directeur natuurlijk een bezoek gebracht en hem verteld, waarvoor ik naar Belgrado was gekomen. Deze stad was feitelijk al door Duitse SS-officieren bezet. De koning was gevlucht, de regering was afgezet en in de straten voelde men de opgewonden atmosfeer. Ik meldde mij allereerst bij onze chargé d'affaires, om verzekerd te zijn van enige hulp. Ook hij vertelde mij, dat de gehele Balkan al door Duitse SS-officieren was bezet. Daarna ging ik allereerst naar het bureau van de daar gevestigde sociaal-revolutionairen. Ik had al begrepen, dat de groep in Praag en de groep in Belgrado enigszins vijandig tegenover elkaar stonden. Ik werd ontvangen door een kolonel Machin en toen ik hem vertelde, wat het doel van mijn bezoek was, zei hij, dat ik kwam als een donderslag uit heldere hemel. De archivaris uit Praag, Pogoschan, was daar inderdaad met zijn kisten aangekomen, maar kolonel Machin vond dat hij volkomen gelijk had naar hen toe te komen, want zijn groep had evenveel recht op het archief als de groep in Praag. Deze Pogoschan bleek een Armeniër te zijn, die bij de Turkse gruwelen in Armenië, ik meen in 1917, als jongen van 18 jaar uit de vierde verdieping van een brandend huis was gesprongen en op het trottoir was terechtgekomen. Hij was voor zijn verdere leven half verlamd. Deze Pogoschan werd verzocht in het bureau te komen, hij sprak alleen Russisch en Armeens, kolonel Machin sprak Frans met mij, en zo ging ons gesprek in een driehoek rond. Wij glimlachten elkaar toe, dronken vele glazen thee, terwijl ik over ons instituut vertelde, en ook over de mogelijkheid belangrijke archieven naar Engeland te sturen. Maar na drie dagen heen en weer praten was ik niets verder gekomen.

Intussen had ik een bezoek gebracht bij de heer en mevrouw Topalović; hij was advocaat, gevestigd te Belgrado, en zeer bevriend met de Kautskys. Deze mensen brachten mij meer op de hoogte van de hopeloze toestand. Na drie dagen zei ik tegen kolonel Machin: 'Qu'est-ce que vous voulez faire ici – Ces archives sont en grand danger.' En verder zei ik hem, dat ik nu niet meer wilde spreken als afgezante van de groep uit Praag, maar eenvoudig als een socialiste uit Amsterdam. Hier gaat dit archief toch verloren – jullie kunt het toch veel beter door mijn bemiddeling naar Amsterdam sturen, of naar Parijs, of naar New York, waarheen u maar wilt. Het instituut zal de verzendkosten betalen en na de oorlog krijgt u uw archief terug tegen betaling van deze onkosten. Het toeval wilde dat ik als buitenlandse alles uit Joegoslavië kon verzenden; schepen van de Koninklijke Nederlandse Stoomvaart-Maatschappij (KNSM) deden de haven Suschak aan, en keerden dan over de Spaanse haven Barcelona terug naar Amsterdam. De verzending was dus heel gemakkelijk. Het was alleen wonderlijk dat er in die Hitlertijd overal Duitse expediteurs waren, die alles, wat men maar wenste, naar andere landen verzonden. De kolonel had belangstelling voor mijn voorstel, en na veel heen en weer gepraat werd ik verzocht de volgende dag op een vergadering van het bestuur te komen. Ook daar moest ik weer in extenso uitleggen wat het instituut bereid was te doen om socialistische archieven te redden, ik werd scherp aan de tand gevoeld, maar blijkbaar kregen ze vertrouwen en zij vroegen mij of ik bereid was een contract te ondertekenen, waarbij zij zich verbonden de gemaakte onkosten terug te betalen, als ik er voor instond, dat het archief doorgezonden zou worden naar Engeland en na de oorlog aan hun vertegenwoordiger zou worden teruggegeven. Zólang zou ik eigenaar blijven van het archief, maar op de zeer scherp gestelde voorwaarde, dat ik het onder geen beding mocht afstaan aan de groep uit Praag. In het geval dat er na de oorlog niemand van hun groep uit Belgrado zou komen opdagen, moest het archief naar Amsterdam gezonden worden en zou ik moeten beslissen wie de zeggenschap over dit archief zou verkrijgen.

De enige persoonsnaam, die ik in Belgrado kende was van een socialistisch advocaat, Zivko Topalović, een vriend van de Kautskys. Toen ik met deze familie kennis had gemaakt, ontdekte ik al spoedig dat ook zij een grote bibliotheek en archief bezaten en ik bood hen aan die tegelijkertijd uit Belgrado te versturen, naar elke stad die zij wensten, maar zij sloegen mijn voorstel af. Later heb ik hen enige malen in Parijs ontmoet, en zij vertelden mij hoe zij zelf al hun bezittingen door de Duitsers hadden zien verbranden. 'Annie – hadden wij toch maar je aanbod aangenomen.' Zij waren helaas alles kwijt.

Met de groep sociaal-revolutionairen in Belgrado had ik zo'n prettige verhouding gekregen, speciaal ook met de Armeniër Pogoschan, dat zij mij voor mijn vertrek een diner aanboden. Ik kreeg daar alle specialiteiten van

die streek te proeven. Zij waren gelukkig dat ik hun archief kon redden, maar helaas – na de oorlog is er nooit iemand van die groep gekomen om het op te eisen. Blijkbaar zijn ze allemaal omgekomen.

Voor ik verdere maatregelen trof om deze archieven te versturen, had ik eerst nog de opdracht een oude socialist in Sofia te bezoeken. Intussen konden de mensen in Belgrado hun archief voor verzending klaarmaken. En zo reisde ik dus naar Bulgarije. In de trein telde ik mijn geld na om te zien of ik nog even een kijkje zou kunnen nemen in Istanbul, waar ik nu zo dichtbij was, maar dat zou mij financieel in moeilijkheden hebben gebracht. Dat moest ik dus opgeven. Mevrouw Militza Topalović had mij het adres gegeven van een oude Bulgaarse dame, die haar gehele leven gestreden had voor de rechten van de vrouw. 's Avonds na aankomst in mijn hotel, gelukkig zonder onbehoorlijke vragen, maar wel ook met verscheidene SS-officieren, ging ik eens in de stad rondkijken. Al spoedig zag ik een groot gebouw met sterk verlichte reclame, waaruit ik begreep, dat het de een of andere tentoonstelling moest zijn. Ik besloot daar maar eens naar binnen te gaan en tot mijn grote vreugde kwam ik in een enorme tentoonstelling van handarbeid en kunstnijverheid. Ik heb daar verscheidene uren doorgebracht in de grootste bewondering van wat blijkbaar op lange winteravonden op ver afgelegen plaatsen werd vervaardigd. Van Perzische tapijten, kant- en borduurwerk, goud-, en zilver- en koper-smeedkunst, tot allerlei houtsnijwerk, alles was daar te vinden, wat men maar kon bedenken, in ongelooflijke pracht. En ik kreeg respect voor de kunstnijverheid en het vakmanschap in Bulgarije.

De volgende ochtend dienden zich twee jongedames bij mij aan die mij vertelden meisjesstudenten te zijn en de opdracht te hebben gekregen mij in elk opzicht te helpen. Het was ontroerend. Zij brachten mij allereerst naar de oude dame, ik zou zeggen, de 'Frauenrechtlerin', want wij hebben daar geen Nederlands woord voor, een dame van iets over de tachtig, en bij haar trof ik een jongere vrouw van even in de vijftig, die blijkbaar haar opvolgster was. Direct na de begroeting werd een klein blaadje voor mij neergezet met een kopje koffie, een glaasje water, een schoteltje met wat zout en schoteltje met wat jam, het blijkt, dat ik welkom was. De oude dame vertelde mij van haar leven. Het bleek dat de meisjes van Bulgarije in die tijd alleen maar rechten mochten studeren en dat zij daarvoor opgeleid werden in een speciale school, die de jonge vrouw, die ik daar ontmoette, leidde. Deze nam mij toen naar een dubbele flat, waar in alle kamers een aantal meisjes opgepropt zat, die zich voor de universiteit voorbereidden. En in elke kamer moest ik wat over het verre Holland vertellen. Men vond zo'n alleenreizende dame, bibliothecaresse van een instituut in Amsterdam, wel een heel bijzondere figuur. Ik vertelde van mijn grote bewondering voor de tentoonstelling, die ik de vorige avond gezien had en toen hoorde ik, dat de dame die deze school leidde, óók een school leidde voor

kunstnijverheid, waar dus een opleiding werd gegeven om al dit handwerk te vervaardigen. Later heeft zij mij ook deze school laten zien.

In de meisjesschool waren op zolder een aantal bedden geplaatst, zodat meisjes van het platteland, die de opleiding wilden volgen, daar konden logeren. Zij waren allen beziel met een groot enthousiasme voor een vrijere toekomst.

Toen ik een bezoek bracht aan het bureau van de sociaal-democratische partij, deelde men mij mee, dat net de vorige dag de regeringsgebouwen gesloten waren, de regering opgeheven was en de kamers der afgevaardigden gesloten. Maar men kon mij het gebouw toch nog wel laten zien. Een van de socialisten ging met mij mee en vertelde de geschiedenis van de laatste maanden, die veel leek op die van Joegoslavië. Ook in Bulgarije waren reeds vele Duitsers. De oude socialist, die ik bezocht, wilde liever datgene, wat hij verzameld had, om zich heen houden en zo keerde ik onverrichterzake maar toch veel rijker aan indrukken naar Belgrado terug. Ik had bewondering gekregen voor de werkkraft van het Bulgaarse volk. Terug bij de sociaal-revolutionairen in Belgrado bleek het archief ingepakt te zijn in een aantal kisten, klaar voor verzending. Ik meen dat er veertien kisten waren, die door bemiddeling van de Duitse expediteur naar Suschak (een voorstadje van het huidige Rijeka) werden gezonden, naar de vertegenwoordiger van de KNSM. Op deze wijze kwamen de kisten binnen enkele weken in Amsterdam aan.

Terug in Praag bleek ook daar alles ingepakt te zijn. Er stonden op verschillende plaatsen kisten ter verzending gereed, in het geheel ruim 400, die alle gebracht werden naar een bepaalde expediteur. Een van de Tsjechische socialistische ministers, František Soukup, een vriend van de Kautskys, die ook hun bibliotheek naar Parijs en hun archieven naar Amsterdam had verzonden, ging met mij mee naar die expediteur en sprak Tsjechisch met hem, wat ik natuurlijk niet verstond. Ook daar was de afspraak, dat de vracht door het instituut betaald zou worden. Maar de verzending was wel heel moeilijk, want de verzending van die 400 kisten kon alleen maar dwars door Duitsland geschieden. Nu hadden wij nog wel geen oorlog met Duitsland, maar de kans op inbeslagneming was groot, gezien de toestand in Tsjechoslowakije. Wij bespraken met vele vrienden dat, wanneer dit materiaal in Praag bleef, het door de Duitsers in beslag zou worden genomen en waarschijnlijk vernietigd. Dat het onderweg in beslag genomen kon worden met hetzelfde lot, maar dat wij de kleine kans, dat het in Nederland aan zou komen moesten wagen. Het werd eind januari 1939 uit Praag verzonden en ik hoorde er verder lange maanden niets meer van. Tot ik ongeveer 10 augustus 1939 een aantal invoerpapieren ontving, waaruit bleek, dat die gehele zending van ruim 400 kisten in Amsterdam was aangekomen. Waarom die wagons nergens zijn geopend, ik weet het niet. Er moet een geheime medewerking hebben bestaan. Ik was uitermate verbaasd, maar ook mijn

Boris Nikolaevskij

vreugde was groot. Het meeste van dit materiaal moet zich nu nog in het instituut bevinden; het wonderlijke voor mij is, dat de Duitse Gestapo mij in 1940 en 1941 ettelijke malen heeft opgeroepen, om mij te verhoren over de grote reis, die ik in december 1938 en januari 1939 naar Praag, Wenen, Boedapest, Belgrado en Sofia maakte, en de verzending van deze kisten. Zij wisten er alles van, maar zij konden niet verkroppen, dat het in die maanden van 1939 nog mogelijk was geweest dwars door Duitsland 400 kisten te transporteren, zonder dat die ontdekt werden. Op mijn onschuldige: 'Aber das war doch Transitio,' gingen zij niet in. Eenmaal, toen ik op een vraag brutaal vroeg: 'Woher wissen Sie denn das alles eigentlich,' antwoordden zij: 'Wir haben schon Leute die Aussagen tun.' Blijkbaar zaten er verscheidene van mijn vrienden in de gevangenis, die ik toen in vrijheid had ontmoet. Ik geloof niet, dat er een van deze arme kerels levend uitgekomen is.

In 1936 zijn prof. Posthumus en ik eenmaal samen erop uitgegaan. Wij reisden eerst naar Wenen, om daar met Pierre Ramus (pseudoniem van Rudolf Grossmann) te spreken over de verkoop van zijn bibliotheek en zijn archief. Hij was uitermate nerveus en vond het besluit om zijn verzameling te verkopen erg moeilijk, maar helaas wist hij dat hij niet veel langer in Wenen zou kunnen blijven en zo ging hij in op het voorstel van prof. Posthumus. Later hoorden wij dat zijn vrouw vertrokken was naar Londen en hij nog enige tijd in de buurt van Parijs achtergebleven was. Daar werd hij op een dag vermoord gevonden. Een trieste geschiedenis.

Op de terugreis gingen prof. Posthumus en ik eerst nog naar Bern waar zich het archief van Valerian Smirnov bevond. De oude mevrouw Smirnov woonde daar in bij haar zoon Valerian Kolachevskij, door wiens bemiddeling dit belangrijke archief werd aangekocht.

In Frankrijk heb ik meerdere kleine verzamelingen gekregen en aangekocht, heel veel gekregen van de in de buurt van Parijs wonende Nederlander Christiaan Cornelissen, die zijn gehele leven verzameld had. Verder heb ik daar aangekocht het archief van Charles Rappoport en het archief van Charles Hotz (in Marseille). In Zwitserland en Praag, waar ik elk jaar heenging, kreeg ik telkens weer bijzondere geschenken, o.a. veel brochures, meestal Russische van het in Zürich gevestigde Sozialarchiv, en telkens ook brieven en andere stukken van Brupbacher, maar het meeste vond ik in Wenen. Zo was ik bijvoorbeeld bij de vrouw van de burgemeester van Wenen, Karl Seitz, o.a. net op een dag dat hij uit de gevangenis ontslagen was (hij werd meerdere malen gevangen genomen). Toen hij mij zag, riep hij: 'Annie – bleiben Sie bitte, ich muss zuerst ein Bad nehmen, aber dann habe ich allerhand für Sie.' Wenen was een 'Fundgrube'. Zo hoorde ik op een dag dat een oude socialist er iedere nacht op uit ging met een stok, waarin op het eind een puntige spijker was geslagen. Hij wachtte bij alle gebouwen, waar een vergadering was belegd en pikte dan alle

vlugschriften met die bespijkerde stok op zodra die vergadering was afgelopen, en nam ze in een zak mee naar huis. Daar zocht hij de beste exemplaren eruit. Hij had dat al die jaren na 1934 gedaan en bezat een kolossale verzameling, waarvan ik een deel heb kunnen kopen. Een andere curieuze belevens was, dat ik op een dag plotseling bedacht dat ik wel eens naar het gebouw van de Wiener Arbeiterzeitung kon gaan. Dat was natuurlijk in beslag genomen en door Nazi's bezet. Ik belde aan, vroeg wie daar het bewind voerde en vroeg of ik die persoon kon spreken. Dat werd toegestaan en na een vrij lang gesprek over ons instituut in Amsterdam, vroeg ik: 'Sie haben hier doch sicher komplette Exemplare der Wiener Arbeiterzeitung.' 'Ja,' zei hij, 'kommen Sie mal mit,' en hij nam mij mee naar een grote kelderruimte, waar zes complete gebonden exemplaren van de Wiener Arbeiterzeitung waren ondergebracht. Ik was verrukt en zei: 'Ja, dann können Sie doch sicher ein Exemplar an Amsterdam abgeben, es ist doch ganz gut, dass die nicht alle an einer Stelle bleiben.' Na enig heen en weer gepraat stemde hij toe. Hij liet een volledig gebonden exemplaar bij onze expediteur bezorgen en ik behoefde niets te betalen. De socialisten in Brno waren blij dat dat mij gelukt was.

In Zwitserland kreeg ik verscheidene kleine verzamelingen o.a. van Wilhelm Liebknecht, Otto Braun, Otto Lang, enzovoort. Zelden werd er geld voor gevraagd, meestal was men blij het ten geschenke te geven of zó, dat het na de komende oorlog teruggehaald zou kunnen worden. Juist het mooie van mijn werk was het redden voor ons instituut, maar met de idealistische gedachte dat de vroegere bezitters hun eigendom tegen betaling van de onkosten terug konden komen halen. Helaas is dat nooit gebeurd.

Op 31 mei 1937 opende het instituut een filiaal in Parijs, dat onder leiding kwam van Boris Nikolaevskij. De Fransen wilden wel verkopen, maar wilden hun materiaal meestal liever in eigen land houden. Dat ging op deze wijze dus naar ons filiaal in Parijs. Nikolaevskij bracht daar zijn eigen omvangrijke Russische archieven onder, daarheen ging ook de bibliotheek van de Kautskys (hun archief bleef in Amsterdam) en het grote archief van James Guillaume, dat hij aan Lucien Descaves had afgestaan, en door ons instituut werd gekocht, een buitengewoon belangrijk archief, uit de tijd van de Eerste Internationale. Verscheidene delen van dit archief waren al aan Nikolaevskij, in ons filiaal, afgeleverd, maar na de oorlog ontdekte Boris Souvarine toevallig dat de zoon van Descaves, die in de oorlog gestorven was, stukken van dit archief verkocht. Prof. Posthumus is er toen onmiddellijk met een advocaat heengereisd om verdere verkopen te voorkomen. Er waren velen, die ons hielpen verzamelen, zo in Parijs speciaal de heer Boris Souvarine, in Londen Gustav Mayer.

Prof. Posthumus is zo verstandig geweest ettelijke archieven en kostbare stukken uit ons instituut vanaf midden 1938 naar Engeland te verzenden.

Ook ons filiaal in Parijs had een reddingsmogelijkheid, namelijk kelders van een huis in Amboise. Daar verzonden wij ook nog 22 kisten uit Amsterdam heen, maar ik weet niet of die daar ooit zijn aangekomen.

Friedrich Adler, die in het bestuur van ons instituut zitting had, verzocht mij eind april 1940 naar Brussel te komen, om van daar een aantal kisten met archief van de Tweede Internationale ook naar Amboise te verzenden. Nikolaevskij had van de Franse regering de toestemming gekregen voor ons instituut, om nog een honderdtal kisten met documenten in vreemde talen naar Parijs te verzenden. Normaliter mocht dat alleen in het Frans zijn. Maar de kisten die wij uit Amsterdam en die ik uit Brussel verzond, zijn waarschijnlijk niet in Amboise aangekomen.

Eind 1936 voerde Nikolaevskij besprekingen met afgezanten van de Russische regering over de aankoop van de Marx-Engels archieven. De directeur van het Marx-Engels-Lenin Instituut, Vladimir Adoratsky kwam naar Parijs vergezeld door Nikolaj Bucharin en nog een derde; zij waren toevallig in het zelfde hotel ondergebracht, waar ook ik logeerde. Nikolaevskij zei mij dat, wanneer ik om elf uur door de hal kwam, hij mij aan deze mensen wilden voorstellen. Ik vond dat natuurlijk bijzonder interessant, vertelde hun over ons instituut en vroeg hun dat te komen bekijken. Maar zij vertelden mij dat ze direct door moesten vliegen naar Kopenhagen, waar de Marx-Engels archieven in een bank lagen, en dat ze dus Amsterdam niet zouden kunnen aandoen. Maar dat liep anders, het regende overal zo hard, dat het vliegveld in Kopenhagen onder water stond en zij hun reis in Amsterdam moesten onderbreken; zo zijn ze dus toch naar ons instituut gekomen en hebben ze prof. Posthumus en mij uitgenodigd voor een avondeten in de z.g. Exportchleb (de Russische handelsmissie). Ik moet zeggen dat we het daar bijzonder gezellig hadden, Posthumus maakte voortdurend grapjes met Bucharin en de hele tafel lachte. De verkoop van de Marx-Engels archieven ging niet door, omdat Nikolaevskij niet op bepaalde wensen van de Russen in kon gaan. Ik hoorde dat Bucharin door vrienden in Parijs sterk aangemoedigd werd om daar te blijven, maar helaas, hij weigerde dat en behoorde later tot de slachtoffers van de grote zuivering. In 1938 kwamen enkele leden van het Duitse partijbestuur naar Amsterdam, zij boden prof. Posthumus aan het Marx-Engels archief voor ons instituut aan te kopen. De Centrale ging daarmee accoord; op deze wijze bevindt dit uitermate belangrijke archief zich nu in Amsterdam. Voor de oorlog is ook dit archief natuurlijk naar Engeland verzonden.

Toen Friedrich Adler mij eind april 1940 verzocht naar Brussel te komen, was dat ook met de bedoeling een gesprek te hebben over het kapitaal van de Oostenrijkse partij, dat tot 1938 bij Engelse banken op zijn naam had gestaan en sedertdien op mijn naam was overgeschreven, omdat hij toen als jood al moeilijkheden kreeg in Engeland. Ik had hem telkens briefpapier van mij gegeven, waar in de linkerbovenhoek mijn naam stond, en dat ik

dan blanco ondertekende, opdat hij daarop een aanvraag kon invullen aan een bepaalde bank om een bepaalde som ergens heen te verzenden. Ook die keer vroeg hij weer hetzelfde voor hem te doen. Ik had toen, zo kort voor de oorlog, wel enige bezwaren, waardoor hij verontwaardigd vroeg of ik dacht dat zo'n blanco ondertekening mij in gevaar kon brengen.

Adler vertrok 8 mei naar Parijs met de bedoeling de 9e mei weer in Brussel terug te keren, om dan zijn vrouw en een map gevuld met de belangrijkste papieren af te halen. Hij kon echter vanuit Parijs Brussel niet meer bereiken. Zijn vrouw wist van die map, maar zij nam hem ook niet mee. Adler had mij nadat ik op 3 mei naar Nederland was teruggekeerd een briefje gezonden: 'Die Kisten rollen.'

Toen de Duitsers België binnenvielen en Brussel bereikten, gingen zij allereerst naar het bureau van de SAI en vonden daar die map vol belangrijke papieren van Adler en een doorslag van de brief aan mij: 'Die Kisten rollen.' Daardoor was het dat begin juni 's ochtends om negen uur bij mij gebeld werd en twee Duitse SS-officieren naar boven holden om mij te ondervragen over die kisten. Gedurende de eerste twee uur wist ik niet waarvoor ze kwamen, maar toen eindelijk viel de naam Adler en ze vroegen mij de correspondentie die ik met hem had gevoerd en de kisten die ik verzonden had. Ik zei dat ik geen correspondentie met Adler had, dat ik natuurlijk voor het uitbreken van de oorlog alles, wat voor mij bezwend zou kunnen zijn had vernietigd en dat de bedoelde kisten naar Frankrijk waren verzonden. Ik moest toen met hen naar onze expediteur, Erkelens, Cooke & Marcus, waar zij in de boeken direct het adres van onze afdeling in Parijs vonden en het adres van het huis in Amboise. Het is daardoor dat alles op deze twee adressen in het begin van de oorlog met Frankrijk al werd weggehaald. In de ochtend spraken ze ook even over het door mij blanco ondertekende papier en wat dat eigenlijk betekende, maar wonderlijkerwijs hebben ze dat op de verdere dag vergeten. Ik moest met hen mee naar het Victoria-hotel, dat zij toen in beslag hadden genomen; na enkele uren moest ik hen naar het instituut brengen en om vijf uur kon ik een protocol ondertekenen, zonder verdere moeilijkheden. Gedurende de volgende twee jaar kreeg ik telkens weer een oproep om in een schoolgebouw aan de Gerrit van der Veenstraat te komen, om verhoord te worden. Gelukkig ging dat altijd over het instituut, altijd over die lange reis die ik gemaakt had naar Praag en Sofia; ze hebben nooit de administratie ontdekt die in de Rotterdamse Bank werd gehouden van het geld bij de Engelse banken, waar gedurende de jaren 1938 en 1939 meerdere staven goud werden verzonden naar de Rotterdamse Bank, daar verkocht en in dollars overgemaakt naar de Chase National Bank in New York. De laatste keer dat dat gebeurde, februari 1940, verzocht ik in mijn geleidebrief zeer dringend om de aankomst van dat geld niet te bevestigen, omdat ik bang was dat inmiddels de oorlog zou uitbreken en de brief in Duitse handen zou vallen.

Inderdaad kreeg ik gedurende 1940 geen antwoord, maar in november 1941 kwam een brief van de Chase National Bank, waarin bevestigd werd dat de 20.000 dollar waren ontvangen; die brief was door de Duitse censuur geopend en weer dichtgeplakt. Ik heb toen natuurlijk weer maandenlang in angst gezeten, want ik had nooit aangegeven dat ik een cent in het buitenland bezat, maar men is nooit gekomen. De Duitse instanties werkten blijkbaar langs elkaar heen, maar ik vond het wel heel erg, dat de Chase National Bank niettegenstaande mijn waarschuwing, toch de ontvangst meldde.

Begin juli 1940 kwamen twee SS-officieren het instituut bezoeken. Een van hen was verbonden aan een groot archief in Kiel, later bleek mij ook nog, dat hij sociaal-democraat was. Hij fluisterde mij toe vooral alle communistische uitgaven uit de studiezaal te laten verdwijnen en als ik moeilijkheden zou krijgen, dat ik mij dan op een bepaald telefoonnummer tot hem kon wenden. Ik heb hem nooit kunnen treffen op dat telefoonnummer, maar een week later kwam de andere SS-officier terug om het instituut te sluiten. Wij mochten een aantal schrijfmachines meenemen, maar verder niets. Het instituut is gedurende de verdere oorlogsjaren bezet geweest door de Einsatzstab van Alfred Rosenberg. Begin 1941 ontdekte ik dat in een kelder aan de overkant van ons instituut, waar wij grote verzamelingen kranten bewaarden, kisten werden ingepakt en in een vrachtwagen werden gezet; later in oktober 1944 zag ik, daar weer op mijn fiets langsrijdend, hoe het hele instituut werd leeggehaald.

Nehemia de Lieme was van plan geweest miljoenen van de Centrale naar Engeland over te brengen, een som voor het bewaren van onze archieven in Engeland op een bank te zetten en voor het personeel van het instituut drie jaar salaris te betalen aan de Rotterdamse Bank in Amsterdam. Maar helaas, Nehemia de Lieme was zwaar ziek, voerde niets van dit alles uit en stierf gelukkig voor de ellende begon. Wij kregen dus geen cent salaris meer. De oorlogsjaren waren ook daardoor heel moeilijk, maar in september 1944 was het wel zeker dat de Duitsers de oorlog verloren hadden en in mei 1945 werd de vrede gesloten. Gedurende de eerste twee jaren van de oorlog heb ik geprobeerd een uitreisvisum te verkrijgen voor Cuba (men kon toen alleen via dit land naar de Verenigde Staten reizen), omdat ik wist, dat de Oostenrijkse Socialistische Partij in de U.S.A. slechts met behulp van mijn handtekening aan haar geld in Engeland kon komen. Het visum was toegestaan, maar drie dagen voor mijn vertrek dat op 20 augustus 1941 bepaald was, kreeg ik een telefoontje, dat er bericht was gekomen uit Berlijn: Ik mocht niet weg. Zodoende bleef ik in de ellende van de oorlogsjaren hier; in die tijd was dat bijzonder moeilijk, maar na de oorlog was ik uitermate dankbaar, dat ik mijn inboedel nog bezat, dat ik nog dezelfde flat bewoonde en dat ik dus aan het werk kon gaan om te onderzoeken of onze verzamelingen nog te vinden zouden zijn.

In juli 1944 is dr. Max Nettleau in Amsterdam gestorven, na een heel korte ziekte. Hij werd op Westerveld gecremeerd, alleen prof. Posthumus, Werner Blumenberg en ik woonden de crematie bij. Nettleau was in die oorlogsjaren elke zaterdag bij mij komen eten en nam dan altijd een arm vol boeken mee naar huis om de verdere week door te komen. Als Duitser had hij een dubbele rantsoenkaart en ik kon ook nog altijd iets uitsparen. Van tijd tot tijd kreeg hij een heel klein pakje uit Italië van de aangenomen dochters van Bakoenin, daar zat dan wat rijst of spaghetti met kaas in, hij bracht dat altijd bij mij en ik kookte dat dan voor hem. Hij heeft gelukkig in die oorlogsjaren geen honger en geen kou geleden en overleed net voor de vreselijke winter van 1944-1945.

Oktober 1944 werd ik gewaarschuwd door vrienden, die dicht bij het instituut woonden, dat er grote kisten met vrachtwagens uit het huis werden weggevoerd. Dat was altijd mijn angst geweest en dat gebeurde dus. Toen de vrede gesloten was in mei 1945 heb ik mij dadelijk tot de politiepost bij de Westerkerk gewend met het verzoek mij te helpen om het gebouw weer te bezetten. Een politie-agent ging mee, drukte een raampje in, kroop erdoor en maakte de voordeur voor mij open. Wij liepen samen door het gebouw en het bleek dat letterlijk alles weg was, alle boeken, brochures, kranten, nog overgebleven archieven, alle meubelen, alle kisten die niet in de muren waren verankerd, alle telefoons, zelfs de huistelefoon, alle lampen, enfin, er was niets meer over. Het gebouw was volkomen leeg, werkelijk een griezelig gezicht. Ik had uit mijn huisje in Bergen aan zee, dat door de Duitsers afgebroken was, omdat het in de z.g. Westwall lag, vijf blankhouten tafels en veertien boerenstoelen kunnen redden, die waren opgeslagen bij een boer in Bergen-binnen en ik liet ze naar Amsterdam komen. Met deze karige meubelen hebben wij toen twee jaar geleefd. Na die twee jaar kregen wij uit een gebouw, dat door de Duitsers bezet was geweest, twee behoorlijk grote tafels, geschikt voor de studiezaal en een aantal behoorlijke stoelen, waarmee wij dus de studiezaal en de kamer van de professor enigszins konden meubileren. Weer enige jaren later ontvingen wij vele schrijftafels en stoelen van de Centrale, die een gebouw nieuw had ingericht. Op deze wijze begon het gehele gebouw weer te lijken op een bewoonde bibliotheek.

In mei 1945 liet ik tegelijkertijd door de politie onderzoeken of er, onder de gevangengenomen Duitsers, zich nog iemand bevond van de groep Alfred Rosenberg. Dat was niet het geval, maar ze vonden een chauffeur in de gevangenis, die in oktober 1944 vrachtwagens materiaal had helpen wegvoeren. Ik mocht hem verhoren en hij vertelde mij, dat hij alles had moeten brengen naar de Borneokade, waar de kisten ingeladen werden in kleine vrachtschepen, die via Friesland en Groningen naar Emden gingen.

Er was ook een meisje aan boord geweest, dat de begeleidende Duitse officier gezelschap had gehouden. Ook dat meisje werd gevonden en zij

wist te vertellen dat in Emden alles overgeladen was in twee grote rijnaken, De Alkmaar en De Komeet. In die tijd waren de geallieerde troepen al ver opgerukt, vandaar dat de haven Emden werd gekozen. Maar wij wisten, dat de geallieerden alle vervoermiddelen in Duitsland bombardeerden, dat dus ook onze schepen door een bom konden zijn getroffen. Wat het doel van die schepen was, wist het meisje ons niet te vertellen. Inmiddels had zich in Amsterdam bij het Militair Gezag een groep voor de recuperatie gevormd, die voor een groot deel bestond uit museumdirecteuren in uniform en die de opdracht had gestolen kunstschaten uit Duitsland terug te halen. Ik wendde mij dus tot hen met mijn verhaal over het weghalen van onze bibliotheek, maar daarvoor hadden de meesten van die mensen helaas totaal geen belangstelling. Ik kreeg de opdracht lijsten van gestolen boeken in te leveren, maar dat had natuurlijk totaal geen zin. Ik ging daar twee of driemaal per week heen, zeker acht maanden lang, met mijn Friese stijfkoppigheid, maar ik moest wel vaak mijn tanden op elkaar bijten om dat telkens weer te doen. Er was maar èèn man die mij vriendelijker ontving, dat was dr. N. R. A. Vroom, de latere directeur van de Rijksakademie voor beeldende kunsten. Op een goede dag in april 1946 toen ik dr. Vroom weer ontdekte en hem vroeg of er helemaal geen succes was, zei hij plotseling: 'Mevrouw Scheltema, wij hebben hier een lijst van schepen gekregen, hoe heetten uw schepen ook al weer?' Ik zei: 'De Alkmaar en De Komeet.' Hij telefoneerde, ik zag plotseling zijn gezicht stralen en hij riep: 'Mevrouw, ze staan op de lijst!' Dat was een ongelooflijk ogenblik. Stel je voor dat ik niet iemand had gevonden, die wist dat die lijst aanwezig was. Wij zouden waarschijnlijk nooit iets hebben kunnen ontdekken. Nu bleek dat de schepen lagen in Windheimhafen, westelijk van Hannover. Daar lagen ze sedert januari 1945 in de Engelse zone. Ik wist dat het bestuur van de Duitse Socialistische Partij gevestigd was in Hannover en ik wendde mij daarom tot dit bestuur met het verzoek voor ons te onderzoeken of die schepen daar werkelijk lagen en niet waren kapotgeschoten. Al gauw kreeg ik antwoord, dat alles in orde was. Prof. Posthumus wendde zich tot de Engelse regering met het verzoek deze schepen naar Nederland terug te sturen. Het kostte nog heel wat moeite, de schepen konden wij niet krijgen, de kisten moesten worden overgeladen in Nederlandse schepen en zo kwamen in augustus 1946 twee rijnaken in Amsterdam aan, ook aan de Borneokade. Ik ging er onmiddellijk heen en het bleek dat driekwart van de grote ruimen vol met kisten lag en één kwart vol met wat wij toen puin noemden, d.w.z. boeken, kranten, brochures, brieven enz. alles tesamen op een grote hoop. Het was een erg koud voorjaar geweest en ik veronderstel, dat daarom de Engelse soldaten, die deze kisten hadden overgeladen, een aantal kisten hadden gebruikt als brandhout en de inhoud eenvoudig in dat ruim gegooid hadden. Het was in zoverre erg, omdat het die hele augustusmaand aan één stuk door regende, en toen wij dus aan dat z.g. puin begonnen, moest alles

opgescheept worden met grote houten scheppen in grote kisten, zodat door de regen alles kletsnat werd. Jaren daarna rook het instituut nog naar schimmel door deze kisten. Wij moesten die twee schepen in één week uitgeladen hebben. Dat ging met behulp van soldaten, die twee vrachtwagens tot hun beschikking hadden en enkele havenarbeiders. Werner Blumenberg, die zich toen aangeboden had te helpen, en ik haalden de kisten leeg zo vlug we konden; lege kisten gingen weer weg, volle kwamen terug. Op de vrijdagavond zag ik een groot plat vaartuig vol met enorme manden aanleggen voor ons instituut, die manden bevatten het laatste puin, zij werden omgekeerd langs de wal van de gracht en het schip voer weer weg. Daar lag dus het laatste deel van dat puin in de regen: brieven, boeken, brochures, kranten, alles door elkaar op de walkant. Direct waren wij omgeven door kinderen, die stalen en mensen die postzegels van brieven wilden afscheuren of anderszins. Ik liet politie komen, maar dat hielp niet veel. Blumenberg en ik zochten met stukken hout door die chaos heen om brieven en stukken van belang te ontdekken en gooiden die dan in een klaarstaande kist. Maar toen de duisternis inviel, moesten wij ophouden en konden wij niets anders doen dan de rest de gracht in bezemen. Wij hadden tijdens het uitpakken van die losse stukken de lunchkamer en twee andere kamers daarnaast klaargemaakt om alles zoveel mogelijk te drogen. In grote lokalen verderop hadden wij alles opgestapeld tot het plafond. Daarna begon dus het sorteren van deze grote massa materialen op vloeren en kastplanken en het drogen van alles wat nat was binnengekomen. Het was moeilijk werk maar wij waren toch verrukt door de honderden kisten die gesloten binnen waren gekomen, die in andere kamers waren geplaatst en die bleken een heel groot deel van onze verzamelingen te bevatten. Het kolossale werk van het uitpakken, het sorteren en het weer inrichten van de verschillende afdelingen nam enkele jaren in beslag.

Prof. Posthumus had een verzameling Nederlandse brochures bij een van zijn vrienden weten te redden, ik had een deel der brochures van de Engelse verzameling Kashnor bij mij in huis, omdat ze zo kostbaar waren, dit alles ging terug naar de Keizersgracht en wij hadden volop werk. Maar toen kwam er nog een grote verrassing door bemiddeling van Friedrich Adler. In mei 1940 had ik afscheid genomen van de Adlers in Brussel. In mei 1946 keerde Friedrich Adler voorlopig alleen terug, ook naar Brussel. Ik reisde daarheen om hem te verwelkomen. Hij vertelde mij daar over een verrassende ontdekking:

Toen de Duitsers in België binnenvielen en Brussel bezetten, ging een groep SS-officieren allereerst naar het kantoor van de SAI, in de hoop de Adlers daar nog aan te treffen. Het schijnt dat zij toen riepen: 'Wo ist Katja?' Zij haalden daar natuurlijk alles ondersteboven, vonden o.a. de doorslag van de brief aan mij, die mijn eerste verhoor in juni 1940 tengevolge had, maar daarna vertrokken zij weer. Een Belgische medewerker op

het kantoor van de SAI ging daar eens kijken en zag tot zijn verbazing, dat de Duitsers een gesloten deur, die naar de zolder leidde, niet hadden geopend. Juist op die zolder lag een grote verzameling oude boeken en kranten, die aan de SAI waren afgestaan, o.a. de nalatenschap van Cesar de Paepe. Deze medewerker wendde zich tot het bestuur van de Belgische Socialistische Partij in Brussel en samen besloten zij de gehele verzameling in grote haast onder te brengen in de kelders van het Maison du Peuple. Het is mij nog een raadsel, hoe zij die grote partij hebben kunnen vervoeren zonder de aandacht te trekken. In ieder geval brachten zij Adler bij zijn terugkomst op de hoogte en boden hem die verzameling weer aan. Adler wist toen al dat het secretariaat van de SAI niet naar Brussel terug zou keren; het werd later in Londen gevestigd onder leiding van Julius Braunthal. Maar in ieder geval vroeg Adler mij, of ik kans zag die prachtige verzameling naar het instituut over te brengen – hij wilde ze graag aan ons afstaan – een prachtig geschenk, maar de moeilijkheid was het vervoer. Ik scharrelde met veel moeite een gammel vrachtwagentje op. Die wagen heeft ettelijke keren de tocht Amsterdam-Brussel vice versa ondernomen, is ettelijke keren onderweg in elkaar gestort, maar met taaie volharding kregen wij toch alles in Amsterdam, een grote verrijking voor het instituut; zo kregen wij ons eerste grote geschenk na de oorlog.

Nikolaevskij was vanuit New York zelf naar Europa gekomen om zijn eigen verloren gegane archief in Duitsland, speciaal in Frankfurt op te sporen. Hij had daarvoor van de Amerikaanse regering verlof gekregen en kreeg de status van kapitein van het Amerikaanse leger. Zonder uniform kon men in die tijd niet reizen. Ik heb ettelijke keren getracht ook te mogen gaan zoeken, maar van onze regering heb ik nooit verlof gekregen. Dat was jammer, want omdat ik zo bekend was met al ons materiaal, zou ik het zeker gemakkelijk herkend hebben en meer naar Amsterdam hebben kunnen versturen. Maar Nikolaevskij vond gelukkig in Frankfurt enige kisten van Friedrich Adler, ik meen een vijftal, en liet die naar Amsterdam verzenden. Onze afdeling in Parijs kon helaas niet meer worden opgericht, maar wij hadden wel steeds een vertegenwoordiger van het instituut die daar voor ons zocht.

Intussen gingen natuurlijk verscheidene personen naar het buitenland, die daar misschien toevallig kisten, die aan ons instituut toebehoorden, opspoorden. Zo ontvingen wij in juni 1947 700 kisten met kranten uit Klagenfurt door bemiddeling van jhr. dr. D. P. M. Graswinckel, toentertijd algemeen rijksarchivaris. Klagenfurt ligt dichtbij de grens van Oostenrijk met Joegoslavië. Blijkbaar waren dat de kisten, die ik in 1941 had zien inpakken in de kelders tegenover ons instituut. Het was jammer dat ik niet mee had kunnen gaan naar Klagenfurt, want ik had aan de mappen, de groene banden en de opschriften waarschijnlijk nog veel meer ontdekt, wat

Nehemia de Lieme
Naar een schilderij van Isaac Israëls

uit ons instituut afkomstig was, maar het was toch weer een grote verrijking; wij zijn aan dr. Graswinckel grote dank verschuldigd.

In 1947 kwamen ook ongeveer 150 kisten met archieven uit Engeland terug, uit Oxford, waar Arthur Lehning gedurende de oorlog de leiding had gehad.

In 1948 kwamen nog eens vijf kisten, ditmaal uit Tsjechoslowakije, die weer ontdekt waren door Dr. Graswinckel. Wij begrepen langzamerhand, dat de Duitsers op verschillende plaatsen grote gebouwen hadden bezet, waar ze al dit materiaal onderbrachten en waar zij later een groot bibliotheekcomplex op wilden richten, wat zij toen noemden 'Bibliothek der Hohen Schule'. Dit stempel vond ik na de oorlog in verschillende boeken van onze bibliotheek.

In 1948 ontving ik een brief van het partijbestuur van de Partij van de Arbeid, met ingesloten een brief gericht aan 'SDAP Nederland'. Deze brief bleek afkomstig van de directeur van de universiteitsbibliotheek in Krakau; hij deelde daarin mede dat 389 kisten in zijn gebouw lagen opgeslagen, blijkbaar afkomstig van een bibliotheek in Nederland. Wij hebben natuurlijk onmiddellijk onze blijdschap en dankbaarheid betuigd voor deze mededeling en hebben ons tot de Poolse ambassade in Den Haag gewend. De ambassadeur is naar ons instituut komen kijken en verklaarde zich bereid mede te werken om die kisten naar Amsterdam terug te brengen.

Voor de oorlog stroomden zulke grote verzamelingen ons gebouw binnen, dat wij weinig meer dan wat in de studiezaal werd ondergebracht, hadden kunnen catalogiseren en stempelen, maar het archief van de SDAP hadden onze – in de oorlog gedeporteerde en omgekomen – medewerker Sam Waas en ik tot 1916 klaar, geordend, genummerd en gestempeld. Ik veronderstel, dat men in Krakau dus stukken had gevonden met het stempel SDAP en vele brieven aan Amsterdam gericht. Vandaar hun schrijven SDAP Amsterdam. De briefwisseling met Krakau vorderde natuurlijk enige tijd. Ik probeerde van onze regering de permissie te krijgen zelf naar Polen te reizen, maar tevergeefs. Intussen vormden zich moeilijkheden rondom Berlijn, kwam de luchtbrug tot stand, de muur, en het z.g. ijzeren gordijn. Vanaf dat ogenblik konden wij geen contact meer krijgen met de Poolse ambassade in Den Haag en was ook de weg naar Krakau helaas versperd.

In 1956, dus acht jaar later, vond in Amsterdam een groot internationaal sociologisch congres plaats, waar ongeveer 50 landen vertegenwoordigd waren. Daar ik lid was, kon ik dat congres bijwonen en plotseling kwam de gedachte in mij op of er misschien ook een Poolse delegatie was. Na onderzoek bleek dat er inderdaad acht Poolse professoren aanwezig waren. Ik zocht hen in hun hotel op en ik begreep dadelijk, dat zij van de zaak-Krakau op de hoogte waren. Ik verzocht hen mij die avond te willen bezoeken, maar slechts één van hen kwam opdagen en hij vertelde mij, dat

zij inderdaad alles afwisten van die grote verzameling kisten in Krakau, maar dat wij niets moesten doen. Hij nam op zich onze belangen in Polen te behartigen, hij zou alles doen wat hij kon, maar wij moesten ons vooral niet met de Poolse regering in verbinding stellen. Ongeveer drie maanden later kreeg ik een briefje van hem, ergens uit het buitenland, waarin hij mij meedeelde, dat hij met deze kwestie bezig was, dat wij geduld moesten hebben en dat wij verder van hem zouden horen. En op een dag, weer enige maanden later, kregen wij bericht van de Poolse ambassade dat er een schip met kisten voor ons instituut in Rotterdam was gearriveerd. Prof. Posthumus en ik gingen daarheen, en daar lag tot onze verbazing inderdaad een Pools schip vol nieuwe kisten, kosteloos gezonden door de Poolse regering. Er kwamen 220 kisten uit, later werden nog werden nog eens ca. 50 kisten gezonden. Maar het grote verschil was natuurlijk, dat in die tussenliggende jaren 389 kisten uitgepakt waren en men ongetwijfeld veel kostbaar materiaal had gevonden, dat geschikt was voor het Marx-Engels-Lenin-Instituut in Moskou. Zeker bevonden zich in die kisten brieven van Marx en Lenin, die het instituut voor de oorlog bezat, naar Parijs had gestuurd en die nooit teruggevonden werden. Wij moeten dus veronderstellen, dat het ontbrekende materiaal naar het Marx-Engels-Lenin-Instituut in Moskou werd gezonden. Maar toch waren wij voor die grote zending, die op zo'n royale wijze in Nederland terugkwam, uitermate dankbaar en dat werd gevierd met een gezellige lunch in de Poolse ambassade, waar wij een toast uitbrachten op de Poolse regering en op de directeur van de bibliotheek in Krakau.

Na de oorlog heeft speciaal Friedrich Adler veel aan het instituut afgestaan, o.a. de briefwisseling van zijn vader, dr. Victor Adler met zeer vele buitenlandse socialistten. Na de oorlog ben ik ook zeer bevriend geraakt met de Engelse Lilian G. Wolfe, wier man Tom Keell een uitgever was geweest van anarchistische weekbladen, en die daardoor veel correspondentie had bezeten. Complete jaargangen en de gehele correspondentie van haar man en haarzelf, stond zij aan het instituut af.

Na de oorlog ben ik er nog tweemaal op uitgestuurd. Er waren geruchten in 1950, dat er oorlog met de Sovjetunie zou kunnen uitbreken en voor dat geval moesten wij een nieuw onderdak voor onze archieven zoeken. Want Engeland was door de bommen niet meer veilig gebleken. In 1950 reisde ik dus naar New York, bezocht ettelijke universiteiten, o.a. de universiteit van Ann Arbor, waar ik een oude anarchiste aantrof, die in de universiteitsbibliotheek op de zolder geheel alleen een mooie verzameling anarchisme en communisme had opgebouwd (haar naam is Agnes Inglis) en ook de universiteit van Madison in Wisconsin. Overal was men zeer bereid ons te helpen, altijd geheel kosteloos. In Madison was men bezig een nieuwe universiteitsbibliotheek op te bouwen en men bood mij daar twee grote vertrekken aan met een opslagplaats voor 50.000 boeken en ondergrondse

kelders voor archieven. Ook weer kosteloos. Ik ben drie maanden in Amerika geweest en ben zeer onder de indruk geraakt van de grote hulpvaardigheid, de enorme gastvrijheid en de bereidheid te helpen, die daar heerste, 'You are welcome' was het overal. Natuurlijk heb ik ook daar verzameld, speciaal bij de communistische partij, hoewel die verboden was. Zij hebben mij pakken vol materiaal afgestaan en omdat ik heen en terug met de boot reisde, kon ik die pakken meebrengen.

Verder ben ik in het begin van de vijftiger jaren naar Bern gegaan om te proberen bij de heer Grimm het archief van de z.g. Zimmerwalder beweging te kopen. In 1915 is een internationale groep socialisten, behorende tot de linkervleugel, waaronder Henriette Roland Holst, Angelica Balabanoff en Lenin in dit bij Bern gelegen plaatsje samengekomen om opnieuw een socialistische internationale op te richten. De heer Grimm was de secretaris ervan en had dus de desbetreffende stukken bij zich thuis; hij verklaarde zich bereid die aan ons instituut voor een bepaalde som te verkopen. Alleen een envelop met brieven van Balabanoff moest ik haar tonen en vragen of zij bereid was die aan ons af te staan. Ik reisde door naar Rome en toonde haar de brieven, maar, hoewel ik zeer bevriend met haar was, heb ik ze nooit teruggekregen. Het spijt mij vandaag nog dat ik ze niet eerst heb laten fotocopieren. Ik geloof, dat zij ze later aan Nikolaevskij heeft gegeven. Zimmerwald mislukte. In het begin van de twintiger jaren is weer gepoogd de Internationale te herenigen, ook dat mislukte, maar in 1923 werd de SAI weer verenigd, met als voornaamste secretaris Friedrich Adler.

Ik geloof, dat ik hiermee aan het einde ben gekomen van mijn verhaal, maar toch wil ik nog graag zeggen hoe blij ik ben dat ons instituut nu gefinancierd wordt door het ministerie van onderwijs en het personeel in dienst is van de universiteit van Amsterdam, dat zijn grote rijkdommen ter beschikking staan van studerende uit binnen- en buitenland, en er veel gebruik van wordt gemaakt; voor mij is het echter tot vandaag toe een wonder gebleven dat alles weer zo opgebouwd kon worden en zonder bijzonder verlies in Amsterdam is teruggekomen. Laat ik nog eens zeggen, dat is werkelijk een wonder!